Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences

ISSN: 1306-7877 e-ISSN: 2147-5644

Aralık / December 2019, 27 : 316-352

Türkiye’de Askerî İhtilallerin Yapısal Analizi: Dinî, Kültürel Süreklilikler ve Değişimler

Structural Analysis of the Military Revolutions in Turkey: Religious,
Cultural Continuity and Changes

Hakkı KARAŞAHİN

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Öğretim Üyesi

İzmir Katip Celebi University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Philosophy and Religious
Sciences,

İzmir, Turkey

hakkı.karashahin@ikc.edu.tr.

<https://orcid.org/0000-0002-6521-4726>

Makale Bilgisi / Article Information

<http://dx.doi.org/10.29228/tbd.2007.39860>

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 21 Kasım / November 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 17 Aralık / December 2019

Yayın Tarihi / Published: 31 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2019

Cilt / Volume: 27

Sayfa / Pages: 316-352

Copyright © Published by Toplum Bilimleri Dergisi – Journal of Social Sciences.

All rights reserved. www.toplumbilimleri.com

Türkiye’de Askerî İhtilallerin Yapısal Analizi: Dinî, Kültürel Süreklilikler ve Değişimler

Öz: Bu araştırmada Türkiye’de meydana gelen askerî ihtilaller ile dinî yapı arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Din sosyolojisi açısından ihtilal kültürü ile din arasındaki yapısal, kültürel ilişkiler ve etkileşimler sorununa cevap aranmıştır. Araştırmada askerî ihtilallerin, toplumsal, kültürel ve dinî boyutlarını betimsel olarak anlamak, bununla ilgili meydana gelen süreklilik, değişme ve dönüşümleri tespit etmek hedeflenmiştir. Araştırma sonucunda askerî müdahalelerde bazı düzenliliklerin ve temel yapısal süreçlerin etkin rol oynadığı tespit edilmiştir. Buna karşılık ordunun ihtilal geleneğini, Cumhuriyet dönemiyle birlikte farklı değişim ve dönüşümlere sahne olmuştur. İhtilallerin bazı toplumsal yapısal özellikleri değişmiş ancak dinî ve kültürel yapı süreklilik arz etmiştir. Bu nedenle asırlardır ordu, ihtilal ve din etkileşiminin tetiklediği “din elden gidiyor” veya “şeriat geliyor” şeklinde güdülenen bu paradoksal durum hemen hemen hiç aşınmadan zamanımıza kadar taşınmış sosyo-kültürel ve söylemsel bir kalıptır. İhtilallerin Osmanlı döneminde şeriatı uzaklaştığı, Cumhuriyet döneminde ise irtica ve şeriatın rejimi tehlikeye attığı gerekçesiyle yapılması, ihtilal hareketlerinde dini faktörün etkinliğini ve sürekliliğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, İhtilal, Din, Kültür, Değişme, Süreklilik.

Structural Analysis of the Military Revolutions in Turkey: Religious, Cultural Continuity and Changes

Abstract: In this study, occurring in Turkey relations with military rebellions between religious structures are discussed. In terms of sociology of religion, the question of structural, cultural relations and interactions between revolution culture and religion was sought. In this research, it is aimed to understand social, cultural and religious dimensions of military revolutions in a descriptive way, and to determine continuity, changes and transformations that occur related to this. As a result of research, it was determined that some regularities and basic structural processes play an active role in military interventions. The tradition of revolution has witnessed different changes and transformations with Republican period. Some social structural features of the revolutions have changed, but religious and cultural structure has continued. For this reason, this paradoxical situation, which has been motivated for centuries by the interaction of the army, revolution and religion as “religion goes hand in hand” or “shariah is coming”, is a socio-cultural and discursive pattern that has been carried to our time almost without erosion. The fact that revolutions were taken away

from the shariah in the Ottoman period and that fundamentalism and shariah endangered regime in Republican period indicate effectiveness and continuity of religious factor in revolutionary movements

Keywords: Sociology of Religion, Revolution, Religion, Culture, Change, Continuity.

GİRİŞ

Türk tarihinde askerî ihtilal sorunu birçok sosyal bilimcinin dikkatini çekmiş ve bu sorunu çözümlmeye çalışan pek çok çalışma yapıla gelmiştir. Bu çalışmalar daha çok askerî ihtilallerin toplumsal, siyasal ve ekonomik boyutlarına odaklanmıştır. İhtilaller ile dinî yapı arasındaki ilişkilere ise daha az ilgi gösterilmiştir. Din ile ihtilaller arasındaki etkileşim meselesine bu düşük yönelim içinde Din sosyolojisinin payı neredeyse yok denecek kadar zayıf kalmıştır. Oldukça köklü bir kültürel yapıya sahip olduğu anlaşılan askerî ihtilallerde dinin oynadığı roldeki bariz yapısal sürekliliğe rağmen Din sosyolojisinin bu soruna ilgisiz kalması şaşırtıcıdır. İhtilalci yapının kuruluşunda ve örgütlenişinde dinin oynadığı rol, Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyetine geçişle birlikte azalmış değildir. Osmanlı dönemi ihtilallerinde açık seçik etkili bir faktör görünen dinî sistem, Cumhuriyet sonrasında önceden düşünüldüğünden daha karmaşık bir biçimde ihtilal süreçleriyle bağlantılı görünümsergilemektedir. İhtilal kültürü ile din arasındaki yapısal ve kültürel ilişkiler ve etkileşimler konusunun Din sosyolojisi açısından incelenmesi önemli bir konu olarak görünmektedir. Bu nedenle araştırmada Din sosyolojisi açısından askerî ihtilaller ile din arasındaki etkileşim ve ilişkiler sorunu ele alınmaktadır. Bu sorun gerek tarihsel gerekse kapsam bakımından oldukça genel ve çok boyutlu olduğundan sınırlandırılmaya gidilmesini şart kılmıştır.

Öncelikle bu sorun tarihsel olarak Türkiye’de Cumhuriyet sonrası gerçekleşen ihtilaller ile sınırlandırılmıştır. Daha sonra ihtilallerin toplumsal, kültürel ve dinî yapısal özelliklerinin süreklilik kazanan, değişen ve dönüşen yönlerini belirlemeye çalışan bir araştırma stratejisi izlenmiştir. Bu araştırma stratejisi, Osmanlı dönemi askerî ayaklanmaları ile Cumhuriyet sonrası ihtilallerini sosyolojik olarak karşılaştırmayı, değişim ve farklılaşmaları anlamak ve açıklamak için zaman zaman Osmanlı dönemi askerî ihtilal kültürüyle ilgili araştırma bulgularına yer vermeyi gerekli kılmıştır. Cumhuriyet öncesi askerî ihtilaller, değişim ve süreklilikleri anlamada kullanılan tarihsel karşılaştırmalar bağlamında konunun kapsamı içerisine dahil edilmiştir. Araştırmanın bu özelliğiyle bir adımı Osmanlı diğer adımı Cumhuriyet dönemi ihtilalleri üzerine atılmış, bu iki adım

arasındaki dinî, toplumsal ve kültürel bağlar, değişim ve süreklilik bakımından kavranmak istenmiştir.

Bu araştırma çerçevesi içinde Türkiye’de meydana gelen ihtilallerde dinin rolü nedir? İhtilal, din ilişkileri ve etkileşiminde süreklilik kazanmış, değişmiş veya dönüşmüş yapısal özellikler nelerdir? İhtilaller, hangi toplumsal kesimlere dayanmakta ve belli başlı aktörleri kimlerdir? şeklindeki sorulara cevap aranmaktadır. Bu araştırma ile Türkiye’de askerî ihtilallerin, toplumsal, kültürel ve dinî yapısının din sosyolojisi açısından incelenmesi amaçlanmıştır. En genel düzeyde askerî ihtilallerin, toplumsal, kültürel ve dinî boyutlarını betimsel olarak anlamak, bununla ilgili meydana gelen süreklilik, değişme ve dönüşümleri tespit etmek hedeflenmiştir.

1. TÜRKİYE’DE ASKERÎ İHTİLALLERİN DİNÎ VE KÜLTÜREL YAPISI

Osmanlı ağırlıklı olarak bürokrasinin kalifiye eleman ihtiyacını karşılamak üzere Batı’ya özellikle Fransa’ya askerlik, mühendislik ve fen bilimleri alanında birçok öğrenci göndermiştir. Bu öğrenciler, Fransız pozitivistizminin beslediği, jakobenizm ve laiklik anlayışının etkisinde kalmışlar ve Osmanlı devleti aleyhine yıkıcı akımların merkezinde yer almışlardır. Böylece Osmanlı idarecilerin Batı karşısında geri kalmışlığa bir çare olarak düşündüğü Batılı tarzda eğitim, Osmanlı toplumunu Batı standartlarına kavuşturma ve Devleti kurtarma çabaları aksi yönde sonuçlar doğurmuştur. Aslında Osmanlı Batılaşması her zaman Osmanlının kaçınılmaz sonuna doğru hızla ilerlemesini daha da artırmıştır. Batıda yahut Batılı tarzda eğitim gören yeni kuşakların ekseriyeti, Fransız pozitivistizminin ve Durkheim’cı sosyolojinin teşvik ettiği, laik bir hukuk devleti ve toplum kurmayı amaçlamışlar, sosyal mühendislikçi ve darbeci sınıfın gönüllü aktörleri olmuşlardır. Özellikle ittihatçıların ve Jön Türklerin kahir ekseriyeti sürekli saltanata karşı darbe hareketlerinin en ön saflarında yer almışlardır.¹ Osmanlı son dönem uleması, devleti ve toplumu dizayn etmeye kendilerini adanmışlardır. Osmanlı devletinin ancak bu tür seküler ve pozitivist toplumsal dizayn ve değiştirmeler yoluyla kurtarılabileceğine inanmışlardır.

Batı’dan Osmanlıya demokrasinin, özgürlüğün, laikliğin ve pozitif hukukun getirilmesiyle, merkezî otoritenin yetkilerinin bir kısmının kurulacak meclise bir kısmının da yerel yönetimlere devredilerek kısıtlanmasıyla, Osmanlı toplumunu geri kalmasına neden olan geleneksel din anlayışının rafine edilmesiyle Osmanlı devletinin Batı karşısındaki geri

¹ Richard Tapper, *Çağdaş Türkiye’de İslam*, (İstanbul: Sarmal Yayınları, 1993), 12.

çekilmesinin durdurulabileceğini ve Batı medeniyetinin yakalanabileceğini öngörmüşlerdir.² Fakat Batı’dan etkilenen bu aydınların zihniyet dönüşümü, Osmanlı toplumundaki İslamî geleneğe bağlı ulema, eşraf, esnaf, dinî gruplar ve askeriyye arasındaki ittifakın bozulmasına ve dolayısıyla darbelerin yapısal olarak değişmesine neden olmuştur. Çünkü, Osmanlı tarihindeki darbeleri “din elden gidiyor” ve “şariat isteriz” sloganlarında ifadesini bulan Batılılaşma karşıtı³ toplumsal tepkiyle hareket eden sınıfları ortak bir potada buluşturan dinî ideolojinin yerini pozitivist seküler bir ideoloji almıştır. Böylelikle geleneksel darbe hareketlerinin ideolojisi, kültürel ve toplumsal yapısı değişmiştir. Artık darbe hareketlerinde meşruiyet ve söylemsel destek dinden değil, bilim aracılığıyla toplumun korunmasına yönelik laik seküler bir ideolojiden üretilmeye başlanmıştır.⁴ Batıcı ulema sınıfı, toplumu Osmanlı saltanatına karşı kışkırtma ve örgütlemeye dini mekanlar ve çarşı-pazar yerine gazete ve dergi gibi kitle iletişim araçlarını, edebiyatı ve sanatı kullanmışlardır. Böylelikle darbelerde din ulemasının, cami ve medrese gibi dinî mekanların rolü de değişmiştir. Osmanlı geleneksel darbe kültüründe önemli rol oynayan dedikodu kültürü⁵ ise siyasî ve politik entrikalara dönüşmüştür. Ayrıca yeni batıcı elitler halk yerine dış güçlerin desteğine talip olmuştur. Batıcı ulema ve üst sınıflar, Osmanlı toplumunun iç dinamik kültürel yapısına dayanan gücü elinde tutan alt, orta sınıflar ve askerî sınıf yerine dış güçlere yönelerek yabancılaşmışlardır. Böylece darbelerin Osmanlı toplumsal yapısına dayanan eksenini Batı’ya doğru kaymıştır. Bu nedenle Osmanlı son dönem darbe girişimlerinin çoğu halk desteğinden ve askerî destekten yoksun oldukları için başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Kurtuluş savaşı ile birlikte mandacılar, saltanat taraftarları ve işbirlikçiler hariç olmak üzere Osmanlı toplumsal yapısında farklı toplumsal kesimler arasındaki kopukluğu ortadan kaldıran, bütün toplumsal kesimleri yeniden bir araya getiren bir toplumsal sözleşme ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Kurtuluş savaşında toplumsal yapıda daha etkin olan İslamî fetih ideolojisi ile din uleması, halkın düşman kuvvetlerine karşı örgütlenmesinde önemli bir dayanak noktası olmuştur.⁶ Osmanlıda ilk modernleşme politikalarının uygulandığı kurum olan ordu, kurtuluş inancı inşa etmede, kurtuluş inancı hakkındaki konsensüsü yönetecek

² Murat Yılmaz, “Darbeler ve İslamcılık”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık*, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekin, 6, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 632.

³ Bryan Turner, Max Weber ve İslam, çev. Yasin Aktay, (Konya: Vadi Yayınları, 1999), 226-228; Tarık Zafer Tunaya, İslamcılık Akımı, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), 117.

⁴ Tapper, *Çağdaş Türkiye’de İslam*, 13.

⁵ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 114.

⁶ Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 30-31; Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler Türkiye ve İslam*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 98-99.

siyasal ve askerî örgütlenmeyi kurmada, Cumhuriyetin ilanında etkin bir rol oynamış ve kurucu ideoloji olan Kemalizmin asli taşıyıcısı olmuştur.⁷

Fakat Cumhuriyetin ilanından sonra toplumsal sınıflar, din uleması ve İslamî kültür ile kurulan bu konsensüs, sosyal mühendislikçi aydın ve askerî sınıfın Türk devletini, toplumsal kültürel ve dinî yapısını, bilimsel, laik ve seküler bir ideolojiyle dizayn etme girişimleri nedeniyle ortadan kalkmıştır. Hilafetin, Şeyhül İslamlığın, Şer’iye Vekâletinin, medreselerin, Şer’iye mahkemelerinin kaldırılması ile Osmanlı reformlarının başlangıcından beri dinî, hukukî, siyasî ve toplumsal statü ve konumlarını terke zorlanan, bu sebeple birçok kere reformları geciktiren tarikatlar, İslamcılar ve din kamu ile ilişkili işlevini kaybetmiştir.⁸ Cumhuriyetin ilk yıllarında bilimsel, laik ve pozitif değerlerin eğitim, ekonomi, siyaset, hukuk, sanat, edebiyat ve din gibi kültürel yapının bütün alanlarında hakim kılınması amaçlanmıştır.⁹ Devlet yönetimine hakim olan bu laik ve Batılılaşma taraftarı ideolojinin etkisi altında İslam’ın başta siyaset, hukuk ve eğitim olmak üzere çeşitli sahalardaki düzenleyici değerleri kısıtlanmış, toplumsal ve kamusal ifadesi sıkı denetim ve gözetim altına alınmış hatta bazıları ortadan kaldırılmıştır.¹⁰ Esasen Kemalist laiklik anlayışı dinin kontrolünü amaçlayan, Kemalist elitin Türk toplumunun dininin “ne olması” ve “ne hale” evrilmesine karar veren bir sosyal proje halini almıştır.¹¹ Bu amaçla Kemalistler, İslam’ın kültürel ve toplumsal alanlardaki etkisini ve gücünü kontrol altına almak, böylece dini ve dinî otoriteyi sadece bireysel ibadet ve inanç alanı ile sınırlandırarak bireysel vicdanın insafına terk etmek istemişlerdir.¹² Fakat İslam’ın bireysel ve toplumsal eylemleri düzenleyen normatif sistemi ile çeşitli toplumsal tabakalarla uyumlu ve köklü değerler dizgesi sürekliliğini sürdürecektir alternatif kanallar bularak, bu yeni döneme bir tür uyum sağlayarak, toplumsal yapıya tutunmaya devam etmiştir. İkinci dünya savaşını takip eden yıllarda İslam, gündelik hayatı ve toplumsal münasebetleri düzenleyen boyutları başta olmak üzere birçok bakımdan yeniden görünürlük kazanmaya başlamıştır.¹³

⁷ Suna Kili, *Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli*, (Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008), 84-85; Begüm Burak, “Osmanlıdan Günümüze Ordu Siyaset İlişkileri”, *History Studies*, 3/1, (2011), 46.

⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 264.

⁹ Suna Kili, *Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli*, 17-18.

¹⁰ Richard Tapper, *Çağdaş Türkiye’de İslam*, 8.

¹¹ Hakan Yavuz, “Milli Görüş Hareketi: Muhafız ve Modernist Gelenek”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık*, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, 6, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 600.

¹² Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası “MSP Örnek Olayı”*, (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985), 73.

¹³ Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, 31.

Ordunun Osmanlıdaki İslam dinini, şeriatı koruma, eski dinî toplumsal düzeni geri getirme¹⁴ ideolojisi de Atatürk ilke ve inkılaplarını, demokratik ve laik Cumhuriyeti iç ve dış tehditlere karşı koruma ideolojisine dönüşmüştür. Ordunun ideolojik yapısındaki bu değişime rağmen devleti, iç ve dış tehditlerden koruma görevi değişmeden Cumhuriyet dönemine taşınmış ve bu dönemdeki bütün ihtilal hareketlerinin kültürel bir parçası olmuştur. Osmanlıda ordunun dini yapısı, Cumhuriyetin ilanından sonra laik, seküler ve Batılı değerlerin hakim olduğu kültürel yapıya doğru değişmesine rağmen, Batılılaşmaya yönelik İslâmcı geleneğin tepkisini motive eden geleneksel İslamî inançların şekillendirdiği dinî yapı aynı kalmıştır. Örneğin, 1925 yılındaki şeyh Sait isyanı bu ideolojiyi temsil eden dinî yapı tarafından organize edilmiştir. Nitekim Başbakan Ali Fethi Bey’e göre isyanın maksadı “şeriatın temininden ibarettir” Örneğin, 1925 yılındaki şeyh Sait isyanı bu ideolojiyi temsil eden dinî yapı tarafından organize edilmiştir. Nitekim Başbakan Ali Fethi Bey’e göre isyanın maksadı “şeriatın temininden ibarettir.”¹⁵ Bu isyan, tarikat gruplarının Tanzimat’tan beri modernleşme hareketlerine karşı aşırı tepkisinin bir örneği olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda Osmanlı döneminde darbelerde yaygın bir biçimde görülen tarikat ordu müttefikliğinin koptuğunu da ortaya koymaktadır. Dervişlerin modernleşme sürecine isyanlarının son örneği 1930 Menemen olayıdır Bununla birlikte modernleşme sürecine karşı, “şeriat isteriz” sloganı ile halkı kışkırtmaya çalışan tarikatçıların en son şeriatçı ideolojik başkaldırı geleneği 1930 Menemen olayıyla sessizliğe bürünmüştür¹⁶. Bu siyasal İslamcı ideoloji, 31 Mart ihtilal hareketinden sonra “irtica” olarak takdim edilmiş, bütün ihtilallerin en önemli gerekçelerinden birisi olmuştur. Buna göre İslamcılığın, Batılılaşmaya, ilerlemeye, laikliğe, demokrasiye, cumhuriyete, Atatürk ilke ve inkılaplarına karşı çıkan, dini siyasete alet eden, halkı rejim aleyhine kışkırtan, fırsat bulduğunda da rejimi ele geçirerek Kemalist modern kazanımları yok etmeye çalışan, Şeriatı geri getirmeyi amaçlayan bir hareket olduğu iddia edilmiştir.¹⁷

1908’den sonra sivil bürokrasinin etkinliği azalmış, seçkinler arasında ordu ön sırayı almıştır. Ordunun kurum olarak siyasette etkinliği dışında Milli Mücadeleye katılan subaylar Cumhuriyetle birlikte mebus olmuşlardır. Ancak Atatürk, bu subaylardan ya askerliği ya da politikayı seçmelerini istemiştir.¹⁸ Bununla birlikte Atatürk’ün ölümünden

¹⁴ Tunaya, *İslâmcılık Akımı*, 107-109; Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2001), 51.

¹⁵ Zafer Üskül, *Siyaset ve Asker*, (Ankara: İmge, 1997), 78.

¹⁶ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1981), 293; Kili, *Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli*, 41.

¹⁷ Yılmaz, “Darbeler ve İslamcılık”, 632.

¹⁸ Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset*, (İstanbul: İletişim, 2000), 33.

sonraki dönemlerde ordunun, ihtilalci geleneği 27 Mayıs 1960, 12 Mart, 12 Eylül ve son olarak 28 Şubat sürecinde sürdürdüğü görülmektedir. Nitekim 1950 sonrası olaylarda etkin olan askerlerin hepsi, 1938 öncesini Atatürk dönemini tartışmasız bir şekilde müspet olarak nitelemişlerdir. Atatürk’ün vefatından sonra Türkiye’de Tek Parti dönemi başlamıştır. Tek parti iktidarı, kültürel ve dinî açıdan muhafazakar olmayan otoriter bir rejim olarak tezahür etmiştir. Çok katı bir şekilde dinî inanç ve ibadetlerin yapılmasını, din eğitimi, din adamı yetiştirilmesini yasaklamaya varıncaya kadar dinî yapıda çok köklü devrim hareketine girişmiştir. Bu din alanını düzenleyen totaliter ve baskıcı dayatmalar karşısında dindarlığı ile dikkati çeken halkın tepkisi, 1946 yılındaki genel seçimlerde DP’yi ezici bir oy farkıyla iktidara getirmesiyle tezahür etmiştir.¹⁹

1946 yılındaki seçimleri DP’nin kazanmasını hazmedemeyen bazı askerlerin, seçime hile karıştırıldığı bahanesiyle ordu içinde ihtilali amaçlayan örgütlenmesi, Osmanlı dönemindeki ihtilal geleneğinden daha farklı bir ihtilal tipine doğru değişimin ilk örneğini oluşturur. 1950’den hemen sonra İsmet İnönü’ye ihtilal teklifi yapılmıştır.²⁰ Bu olay, Cumhuriyet döneminde geleneksel, eşraf-ulema ve ordu ittifakının değiştiğini göstermektedir.

2. 27 MAYIS İHTİLALİ

1950 yılında yapılan seçimle CHP iktidarı sona ermiş, DP iktidarı dönemi başlamıştır. DP iktidarının, Türkiye’de alt ve üst yapı, tarımsal, ekonomik, sanayi yatırımlarına yönelmesiyle büyük bir ekonomik canlanma başlamıştır Türkiye’nin dört bir tarafına köprüler, yollar, barajlar yapılmış, fabrikalar kurulmuştur. Aynı zamanda Tek Parti iktidarı döneminin din karşıtı baskıcı rejiminin yerine dinî, kültürel ve toplumsal hayatta demokratik ve özgürlükçü yönetim modeline geçi ile birlikte dinî yaşam alanında da büyük bir rahatlama olmuştur. Gerek dinî yaşamdaki özgürlüğü gerekse sosyal ekonomik refah ve konforu artan halkın DP’ye desteği gittikçe güçlenmiştir.²¹

1954 ve 1957 seçimlerinde DP’nin giderek oylarını artırması ve CHP’ye karşı ezici üstünlüğü, artık CHP’nin demokratik yollarla iktidara gelebilme ihtimalini zayıflatmıştır. Böylece Devlet, Kemalist kesimin yönetiminden, Kemalist seçkin sınıfının küçümsediği, hor gördüğü, “çarıklıların” eline geçmiştir. Bu durumu hiç zaman hazmedemeyen kendilerine

¹⁹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 270-271.

²⁰ Abdi İpekci, Ömer Sami Çoşar, *İhtilalin İç Yüzü*, (İstanbul: İş Bankası, 2012), 15.

²¹ Hüseyin Çavuşoğlu, “Türk Siyasî Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 19/2, Elazığ, (2009), 266.

Kemalist rejimi “koruma” ve “kollama” misyonu biçen CHP, asker kökenli politikacılar, muvazzaf askerler gibi seçkinler sınıfını harekete geçirmiştir.²² Osmanlı döneminde dinî yönetim ve toplum modelini koruma ve kollama geleneği,²³ Cumhuriyet ile birlikte Kemalist rejimi ve toplum modelini koruma ve kolla eğilimi şekline dönüşmüştür. Ancak ordunun siyasal iktidarlara müdahale etme kültürel yapının içeriği dinden, Kemalizme doğru değişime uğrasa da siyasal iktidarların ürettiği “pisliğini temizleme”, mevcut kurulu düzeni yani statükoyu koruma kültürünün aynen korunduğu görülmektedir.²⁴

1957 yılında ordu içinde başlayan ihtilal komitesi oluşturma çalışmaları, 1959’da Cemal Gürsel’in ihtilalin liderliğini kabul etmesiyle 27 Mayıs 1960 ihtilali gerçekleşmiştir. Aslında görünüşte 27 Mayıs, DP(Demokrat Parti) iktidarının şiddet tedbirleri ile yarattığı baskısının bir sonucu gibidir. Ancak 27 Mayıs, DP’ye karşı, askerî sınıf, Kemalist laik ideolojiyi benimseyen aydınlar, üst sınıflar ve özellikle CHP(Cumhuriyet Halk Partisi)’nin temsil ettiği sol kanat toplumsal kesimlerce bürokrasi içinde artan hoşnutsuzluğa, hükümetin Anayasa ve kanunlara aykırı kararlar aldığı iddialarına, artan sol-sağ siyasal çatışmasına ve ekonominin bozulması gibi nedenlere dayandırılır. Nitekim, DP ile CHP siyasal çatışması, CHP ve bazı gazeteler hakkında soruşturma yapmak üzere TBMM üyeleri arasından bir Tahkikat Komisyonunun 18 Nisan 1960 günü kurulmasıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Komisyonun ilk işi, partilerin kongrelerinin, toplantılarının siyasi faaliyetlerinin, yeni örgüt kurmalarının, komisyonun faaliyetleri ile ilgili yayınların yasaklanması olmuştur. DP, meclis çoğunluğunun komisyonun yetkilerini artıran bir yasayı kabul etmesiyle siyasî çatışma sertleşmiştir.²⁵

DP iktidarına karşı yöneltilen rüşvet aldığı, kendi yandaşlarına ekonomik ve siyasal çıkar ve rant sağladığı, İş adamlarına ekonomik ve siyasal baskı uygulayarak kendi partisine geçemeye zorladığı iddiaları hem siyaset hem de basın yoluyla aktarılmaya çalışılmıştır. Bu siyasal eleştirilere 1950-60 arası dönemde ABD’nin etkisi altında uygulanan “hızlı ve çarpık” kapitalistleşme, yüksek enflasyon gibi ekonomik sorunlar da eşlik etmiştir. Girdiği ekonomik dar boğaz nedeniyle Türkiye, dış borçlarını ödemekte zorlanmaya başlamıştır. Dış borçları

²² Durmuş Ali Arslan, Ahmet Çağrı, “Elit teorisi Perspektifinden Demokrat Parti Milletvekillerinin Sosyolojik Analizi”, *Journal of Human Sciences*, 14/1, (2017), 940; Çavuşoğlu, “Türk Siyasî Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, 267.

²³ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 116-118.

²⁴ William Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Hil Yayınları, 1996), 260.

²⁵ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970), 79; Pertev Bilgen, *1961 Anayasasına Göre Sıkıyönetim*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976), 57.

yapılandırmak üzere İMF ile yapılan Stand By antlaşması neticesinde Türk lirası, dolara karşı yüzde yüz oranında değer kaybetmiştir. Böylelikle ithal malların fiyatı hızla artmıştır.

Neticede hızlı fiyat artışları, karaborsacılık ve siyasî nüfuz dolayısıyla rant kazanma yolları genişlemiştir. Hırsızlık, yolsuzluk ve rüşvet söylentileri çoğalmıştır. Öyle ki, Menderes dahi, “Çalışıyorlar birader çalışıyorlar. Ne diyeyim Allah belâsını versin! Ama ben ne yapayım? Ben baş vekilim, müfettiş değilim ki” sözleriyle kendi uyguladığı politikadan şikâyetçi olmuştur.²⁶

1960’dan önce, “her mahallede milyoner yaratma”²⁷ sloganı Menderes iktidarının uyguladığı “kapitalist imalatçılığı” politikasının bir göstergesidir. Bu durumun o yıllarda meşhur olan “mutlu azınlık” deyişiyle sloganlaştırıldığını söyleyebiliriz. Çünkü bu deyim, alt ve orta sınıfların gittikçe fakirleşmesine yol açan kolayca zenginleşen bir azınlığa duyulan öfkeyi dile getirmektedir.²⁸ Bununla birlikte ekonomik krizlerden en çok zarar gören sınıflardan birisinin de ordu olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı dönemi ihtilal ve isyan hareketlerinde olduğu gibi ekonomik krizin, yüksek enflasyonun, askerin aldığı maaşın alım düzeyini düşürdüğü gerekçesi ihtilallerde süreklilik arz eden bir husus olmaya devam etmektedir.²⁹

DP iktidarı döneminde uygulanan ekonomik ve siyasal politikaların, Atatürk ve İnönü dönemindeki laik Batıcı siyasal toplumsal anlayış yerine Amerikan emperyalizminin güdülediği kapitalizmle geleneksel İslamî değerlerin uzlaştırılmaya çalışıldığı özel teşebbüse dayanan kalkınma ideolojisine doğru kayması, Kemalistlerin tepkisiyle karşılanmıştır. Bu sosyal kesimler böylece Türkiye’de dinin yeniden DP aracılığıyla Cumhuriyet kazanımlarını ters yüz etmek üzere geri çağrıldığı inancına kapılmışlardır. Aslında Kemalist sol kanatta yer alanların geleneksel İslamî değerlerin etkisi altındaki sağ siyasal eğilime sahip toplumsal tabakalara değişik ekonomik, siyasal ve dinî avantajlar sağlayarak güçlendiğini düşündükleri DP’ye karşı ihtilalci askerleri destekledikleri anlaşılmaktadır. Bu ittifakın oluşmasını dine karşı tutumların ve din ile ilişkili toplumsal tasarımların belirlediği açıktır. Kemalist dünya görüşünün motive ettiği ordu, sol kanat siyasetçiler ve aydınlar ile üst sınıfların iş birliği ile DP ve onun ittifak ettiği sağ kanat toplumsal kesimleri iktidardan uzaklaştırmak üzere 27 Mayıs ihtilalini gerçekleştirmiştir. Darbeden sonra Genel Kurmay

²⁶ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni*, II, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969), 490-491.

²⁷ Ahmet Yücekök, *100 Soruda Din ve Siyaset*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1983), 48.

²⁸ Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni*, II, 490.

²⁹ Akdağ, *Türkiye’nin İçtimai ve İktisadi Tarihi*, I, 659; Mustafa Akdağ, “Yeniçeri Ocak Nizaminin Bozuluşu”, *A.Ü. DTCFD*, 5 (1947), 297-298; Turner, *Max Weber ve İslam*, 225-226; Ahmet Elibol, “Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 3, 5, (2009), 32.

Başkanı Cemal Gürsel başkanlığındaki Milli birlik Komitesi adındaki komite ülke yönetimine el koymuştur.³⁰

Alpaslan Türkeş’in 27 Mayıs’ta darbe gerekçesini açıkladığı konuşmanın bir bölümü şöyledir: “Yürürlükteki Anayasa idare tarafından çiğnenirse o idarenin meşruiyeti şüpheye düşer. Onun için biz birkaç seneden beri memlekette Anayasanın ihlal edildiğine şahit olduk. Fakat sabırla bekledik ve içten temenni ettik ki bu yol parlamenter nizam içinde mecliste halledilsin. Son bir aylık hadiseler memlekette büyük üzüntüye sebep oldu ve demokrasi hayatımız bir çıkmaza girdi. Fakat bütün ümit ve beklememize rağmen parlamentoda bunun düzelmesine gidilmedi. Diktatörlüğe gidileceğinden bütün memleket endişeye düştü ve bu hal ayrı partilere mensup vatandaşların münasebetlerini de güç hale soktu. Bu durum karşısında memleketin ve milletin iç ve dış tehlikelerden korunması sorumluluğunu üzerinde taşıyan Türk Silahlı Kuvvetleri, kötü şekilde yürütülen bu iç mücadelenin memleketin dış emniyetini de tehlikeye soktuğunu gördü. Bunun hem Ortadoğu bölgesinde sulh ve sükunu temin hem de Anayasanın her türlü tesirden azade bir hale getirilmesi maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri kendi sorumluluğu dahilinde düzeltmeye karar verdi.”³¹ Dikkat edilirse bu konuşmada ordunun DP iktidarının Anayasal düzeni ihlal ettiği, bu nedenle meşruiyetini kaybettiği, diktatörlük kurmaya çalıştığı, demokrasiyi çıkmaza soktuğu, başka partilere mensup vatandaşlara baskı uyguladığı, ülke içindeki iç çatışma ve mücadelenin, ülkenin dış güvenliğini tehlikeye soktuğu iddiasıyla bozulan iç ve dış barışı ve Anayasal düzeni yeniden sağlamak amacıyla Türk Silahlı Kuvvetlerinin görev ve sorumluluğu kapsamında ihtilal yaptığı vurgulanmaktadır. Bütün bu ihtilal gerekçeleri dışında darbecilerin, ihtilali DP iktidarının Atatürk ilke ve inkılaplarını uygulamadığı ve irticaya yüz verdiği değerlendirmesine de dayandırdıkları bir gerçektir. Bu nedenle ihtilalciler, din, Diyanet İşleri Başkanlığı, vakıflar ve din eğitimi ile ilgili düzenlemeler yaparak dinin yeniden kontrol altına alınmasına yönelik politikalar geliştirmeye çalışmışlardır. Bu politikayla dinin irticai ve siyasî hareketler tarafından kullanılmasını engellemeyi amaçlamışlardır

Bu gerekçe, ihtilal öncesi DP iktidarının uyguladığı siyasî ve ekonomik politikalardan rahatsızlık duyan Kemalist laik ideolojiye mensup solcu öğrenci, işadamları, aydın, siyasetçi ve alt ve orta sınıfların şikayetlerini içermektedir. DP iktidarından şikayetçi olan bu sol kanat koroya ihtilal öncesi sesi çıkmayan ama ihtilalden sonra adeta ihtilali

³⁰ Orhan Erkanlı, *Anılar, Sorunlar, Sorumlular*, (İstanbul: Baha Matbaası, 1972), 18-22; Emre Kongar, *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, I, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994), 170.

³¹ Yılmaz, “Darbeler ve İslamcılık”, 634.

sevinçle kutlayan basın da katılmıştır. Hürriyet, “Türk ordusu vazife başında silahlı kuvvetlerimiz bütün yurttta idareyi fiilen ele aldı”, Tercüman, “milletçe bayram sevinci içindeyiz”, Cumhuriyet, “Kahraman Türk Ordusu bütün memlekette dün gece sabaha karşı idareyi ele aldı”, Milliyet, “idare orduda”, şeklindeki manşet ve haberler yoluyla ihtilalcilerin yanında yer almışlardır. Abdi İpekçi, Çetin Altan, Mümtaz Soysal, ve Doğan Avcıoğlu gibi yazarlar, sevinçle ihtilali destekleyen ve öven yazılar yazmışlardır.³² Aynı şekilde Ankara’da tıp, hukuk ve siyasal bilgiler fakülteleri öğrencileri de ihtilali sevinçle kutlama gösterilerinde bulunmuşlar, Anıtkabir’e çelenk koymuşlar, Milli Türk Talebe Birliği de darbeden dolayı orduya teşekkür etmiştir.³³ Böylece Osmanlıda ihtilal ittifakının en önemli yapısal ögesi olan medrese ve medrese öğrencilerinin ihtilal hareketlerindeki işlevini Cumhuriyet döneminde Üniversite ve üniversite öğrencileri görmüş, onların din temelli ideolojik yapısı, Kemalist ideoloji ile yer değiştirmiştir.³⁴

Ordunun kendine vazife edinerek hiçbir ittifak arayışına girmeden gerçekleştirdiği ihtilal hareketi Osmanlı döneminde sıkça göze çarpan ulemanın ve halkın desteğini alma ve kamuoyu oluşturma girişimlerinin yerini,³⁵ basın, üniversite öğrencileri, belli ideolojik eğilimleri temsil eden siyasal partiler ve parti liderleri almıştır. Özellikle sol Kemalist basın ve CHP bu müttefikliğin gönüllü aktörleri olmuşlardır. Aynı zamanda ihtilal öncesi farklı toplumsal kesimler arasında kurulan ittifaklar, ihtilallerden sonra kurulmaya doğru dönüşmüştür.

ABD, bir yandan DP hükümetini desteklediği imajını korurken diğer taraftan ordu bünyesinde gizlice örgütlenmiş cuntacıları birleştirmeye çalışmış, gerektiğinde darbeyi farklı düşüncelerdeki küçük darbeci guruplara yaptırtarak bunlar arasındaki çatışma ve iktidar mücadelesinden yararlanarak Türkiye üzerindeki inisiyatifini güçlendirmek istemiştir.³⁶ 27 Mayıs ihtilalinden sonra ihtilalcilerin ABD’den ekonomik yardım talebine 24 saat gibi kısa bir süre içinde çok hızlı bir cevap veren ABD, ihtilalcilere bir milyar lira yardım sağlamıştır.³⁷ ABD’nin ihtilalcilere yönelik bu tutumu, iç toplumsal koşullar ve ittifaklarla tezahür eden Türk tarihindeki ihtilal geleneğinin dış güçlerle müttefiklik eksenine doğru kayarak

³² Nurşen Mazıcı, “Türkiye’de Askeri Darbelerin Sivil Rejimler Üzerindeki Etkileri”, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1988), 128-134.

³³ Mazıcı, “Türkiye’de Askeri Darbelerin Sivil Rejimler Üzerindeki Etkileri”, 75.

³⁴ Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, 234; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1998), 129- 130; Ecvet Güresin, *31 Mart İsyanı*, (İstanbul: Habora Kitabevi, 1969), 25.

³⁵ Turner, *Max Weber ve İslam*, 226-228; Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, 129- 130.

³⁶ Osman Ağır, “Türkiye’de Askeri Darbeler Karşısında Siyaset Kurumunun Tutumu”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, (2018), 6.

³⁷ Mazıcı, “Türkiye’de Askeri Darbelerin Sivil Rejimler Üzerindeki Etkileri”, 77.

değiştiğini göstermektedir. Aynı zamanda 27 Mayıs, sonraki ihtilallerde de izleri sürülebilecek ABD öncülüğünde kurulan Nato-ordu müttefikliğinin ilk örneğini de teşkil etmektedir. Bu durum ordunun ihtilal girişiminden önce değişik toplumsal kesimlerle ittifak arayışının dış müttefik arayışına dönüşmesinin göstergesidir. Artık dış müttefikle ihtilallerin gerçekleşmesi yapılaşmıştır.

Her ne kadar ihtilal bildirisinde, “teşebbüsün hiç bir kişiye ya da gruba karşı” olmadığı öne sürülmüşse de ihtilalin, DP’ye karşı düzenlendiği bir gerçektir.³⁸ Çünkü Hükümet üyeleri, DP’nin milletvekilleri, darbeciler tarafından tutuklanmış, tutuklananların yargılanmaları için Yassıada’da özel mahkeme kurulmuş, dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ile Adnan Menderes idam edilmişlerdir. Milli Birlik Komitesi, bu kez ordu ve üniversitede tasfiye hareketine girişmiştir.³⁹ Nitekim Komitenin askerlere karşı tavrı, ordu içinde Mart 1961’de SKB (Silahlı Kuvvetler Birliği) adı altında darbeci bir örgütün kurulmasına neden olmuştur. 6 Haziran olayı olarak bilinen SKB’nin, Milli Birlik Komite başkanına, “orduda yapılacak tayin ve terfilere MBK karışmayacak” şeklinde bir ultimatoma vermiştir.⁴⁰ Bunu 147 öğretim üyesinin üniversitelerden tasfiyesi izlemiştir. Bu tasfiye hareketleri, darbeyi destekleyen sivil sınıflarla ihtilali yapan ordu arasındaki ilk çatışmayı ortaya çıkarmıştır.

Üniversite öğretim üyelerinin tasfiyesi ile beraber, 27 Mayısçılar, sol ideolojiye karşı mücadele başlatmışlardır. Nitekim 27 Mayısçıların bu politikasını 11 Mayıs 1961’de Milliyet Gazetesi “komünizme karşı mücadele açıldı” manşetiyle ifade etmiştir. Zaten sivil destekten yoksun bulunan 27 Mayısçılar, sol kanat aydınlara yönelik baskıcı politikaları ile iyice sivil destekten yoksun kalmıştır. 27 Mayısçıların, DP iktidarı döneminde yeniden açılan 19 İmam Hatip okuluna, 7 imam hatip daha açarak sayıyı 26’ya çıkarmaları,⁴¹ geniş toplumsal kitlelerin desteklediği DP iktidarına karşı yaptıkları ihtilalin halk tabakalarında meşruiyetini ve desteğini sağlamaya dönük politik bir taktik olarak değerlendirilebilir. 27 Mayısçıların bu tutumunda, bütün ihtilal hareketlerinde sürekli kalıplaşmış bir yapı olarak ortaya çıkan din, toplum, devlet ve ordu dörtlüsünün organik bütünleşmesini sağlamak amacı etkili olmuştur. Aslında ihtilalciler bu imajı yıkmak amacıyla din karşıtı oldukları düşünülen yapılar üzerine giderek din aracılığıyla hem ihtilale meşruiyet kazandırmak hem de halk desteği almak

³⁸ Kongar, *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, I, 167-168.

³⁹ Kongar, *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, I, 171; Osman Doğru, *27 Mayıs Rejimi*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1998), 12.

⁴⁰ Kayalı, *Ordu ve Siyaset*, 85.

⁴¹ Mustafa Öcal, “İmam Hatip Liselerinde Din Eğitimi”, *Din Eğitimi* içinde, ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş, (İstanbul: Ensar, 2017), 240.

istemişlerdir. Çünkü halk desteği olmadan hiçbir ihtilalin kalıcı olmadığı tarihsel sosyolojik bir gerçekliktir. Aslında ihtilalciler bu imajı yıkmak amacıyla din karşıtı oldukları düşünülen yapılar üzerine giderek din aracılığıyla hem ihtilale meşruiyet kazandırmak hem de dini kontrol ve denetim altına almak istemişlerdir. Örneğin, ihtilalcilerin oluşturduğu Kurucu Meclis’in hazırladığı Anayasa taslağının, halkoyuna sunulması ve halkın çoğunluğunun kabul oyu vermesinin sağlanması gerekmiştir. Bu ise Türkiye’de dinin etkisini her zaman sürdürdüğü toplumsal tabaka ve sınıfların gönlünü ve rızasını kazanacak politikalarla mümkün olabilirdi. Nitekim 9 Temmuz 1961’de halk oylamasına sunulan Anayasa taslağı seçmenlerin çoğunluğu tarafından onaylanmıştır⁴². Bununla birlikte ekonomik, kültürel ve dinî yaşama bakımından rahatlayan toplumsal kesimler, DP’yi kendi din anlayışlarıyla özdeşleştirmiş, ona karşı muhalefet akımlarına çok itibar etmemiştir. Bu nedenle halkın ve dinin temsilcisi olarak kabul edilen DP’ye karşı yapılan 27 Mayıs ihtilalini İslam’a karşı yapılmış ve din düşmanlarını iktidara getirmeye çalışan bir hareket olarak görmüş, ihtilalden kısa bir süre içinde yapılan seçimlerde ihtilalcilerin desteklemediği ancak halk, DP’nin devamı olarak gördüğü AP(Adalet Partisi)’ni iktidara getirmiştir.⁴³

27 Mayısçılar, aynı zamanda ordunun siyasette etkin ve söz sahibi olabilmesi için 1961 Anayasasının 111. Maddesiyle MGK (Milli Güvenlik Kurulu)’nun kurulmasını sağlamışlardır.⁴⁴ MGK’nın kurulmasıyla 1960’lara kadar süregelen “askerî otoritenin sivil otoriteye” bağlı kalması ile her zaman sivil iktidarın iş başında olması anlayışı değişerek, sivil yönetim üzerine askerî otoritenin denetim ve kontrolü hakim kılınmıştır. Bu anlamda 27 Mayıs ihtilali askerlerin siviller üzerinde egemenlik kurmasıyla ve bizzat devlet yönetimini ele almasıyla, Yeni Anayasa hazırlanmasıyla, Anayasayı halkoyuna sunmasıyla, devlet kurumlarını yeniden ihya ve düzenlemesiyle ihtilal geleneğinin yapısal ve kültürel olarak değişmesine ve farklılaşmasına neden olmuştur. Nitekim Osmanlı döneminde Yeniçeriler, sık sık ihtilal yapmalarına rağmen Osmanlı hanedanını korumuşlar ve ona bağlı kalmışlardır. Sadece Osmanlı hanedanından bir sultanı ha’l edip, uygun gördükleri bir başka sultanı yönetime getirmişler veya isteklerine boyun eğenlere dokunmamışlardır. Üstelik hiç bir ihtilalde yeniçeri yönetimi ele almamıştır.⁴⁵ Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasında başrolü oynayan askerlerin Cumhuriyetten sonra siyasetle bağını koparmaya çalışan

⁴² Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alagon (İstanbul: Sarmal Yayınları, 1994), 182; Kayalı, *Ordu ve Siyaset*, 87.

⁴³ Yücekök, *100 Soruda Din ve Siyaset*, 49.

⁴⁴ Çetin Yetkin, *Türkiye’de Askerî Darbeler ve Amerika*, (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1995), 81.

⁴⁵ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 41-47; Tunaya, *İslâmcılık Akımı*, 107-109; Mustafa, Baydar, *31 Mart Vak’ası*, (İstanbul: Anıl Matbaası, 1955), 6-10; İsmail Hami Danişmend, *31 Mart Vak’ası*, (İstanbul: İstanbul Kitapevi, 1961), 21-22.

düzenlemelere gidilmiş ancak bu tedbirler çok partili döneme geçişle birlikte ordunun siyasete ilgisinin artmasını engelleyememiştir. 27 Mayıs ihtilali ile birlikte askerlerin ülke yönetimine müdahale etme ve ortak olma mekanizması tekrar işlemeye başlamış, bu kültür yeni bir biçim almıştır.⁴⁶ Aslında aynı zamanda 27 Mayıs, Türk ordusunun sivil otoriteye bağlı kalma geleneğinden bir kopuşu ama ihtilalin tertiplendiği yöneticileri değiştirme geleneğini de aynen korumuştur. Bütün bu ihtilal geleneğinde görülen değişim ve süreklilikler daha sonra karşılaşılan ihtilallerde başvuru yapısal ve kültürel unsurlar olmuşlardır.

MGK ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin iç disiplini sağlamak amacıyla çıkarılan İç Hizmet Kanunun, “Türk Silahlı Kuvvetlerinin görevi, Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır” şeklindeki 35. Maddesi, sivil iktidarlar üzerindeki askerî otoriteyi güçlendirmekle birlikte ihtilalcilere yasal dayanak sağlamıştır.⁴⁷ Hem iç hizmet kanunundaki “korumak ve kollamak” hem de bu kurulun adındaki “güvenlik” kavramları “askerî milli güvenlik” ideolojisinin oluşmasına imkan tanımıştır. Esasen bu kavramlar ve askerî milli güvenlik ideolojisi daha sonraki ihtilallerin gerekçesini oluşturmuştur.⁴⁸

Osmanlının son dönemlerinde başlayan askeri bürokrasinin sistem içinde özerklik kazanımı,⁴⁹ 1950 öncesi dönemde kısmen zayıflamış ancak 1960 sonrasında gittikçe güçlenmiştir. 1971 ve 1980 müdahaleleri ile de ordunun sivil otorite üzerindeki hakimiyeti ve özerkliği kuvvetlenmiş ve çeşitli biçimlerde yeniden üretilmiştir.⁵⁰ Böylece ordu, Türkiye’de Atatürkçü, laik demokratik yapının koruyuculuğu ve savunuculuğu rolünü üstlenen özerk bir kuruma dönüşmüştür. 27 Mayıs’tan sonra ordu, sivil otorite üzerindeki siyasal konumuyla yetinmemiş tıpkı, Osmanlı döneminde yeniçerilere tanınan savaş zamanı dışında ekonomik ve ticari hayatta doğrudan yer alma, maaş artışı, ulufe dağıtma gibi uygulamaları hatırlatacak şekilde ekonomik ve toplumsal avantajlar, imtiyazlar elde etmiştir.⁵¹

⁴⁶ Hakan Temiztürk, “Türkiye’de Ordunun Siyasete Müdahale Geleneği ve Basın: 27 Nisan 2007 Muhtırasından Önce ve Sonra”, *Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 1/1, (2009), 9.

⁴⁷ MAZICI, “Türkiye’de Askeri Darbelerin Sivil Rejimler Üzerindeki Etkileri”, 88-89.

⁴⁸ Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, 183-184.

⁴⁹ Burak, “Osmanlıdan Günümüze Ordu Siyaset İlişkileri”, 45.

⁵⁰ Ümit Cizre, *Muktedirlerin Siyaseti*, çev. Cahide Ekiz (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999); Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, (İstanbul: Afa Yayınları, 1989); Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*, (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993); Serdar Şen, *Geçmişten Geleceğe Ordu*, (İstanbul: Alan Yayıncılık, 2000).

⁵¹ Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İktisadî Tarihi*, I, 659; Elibol, “Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü”, 32; Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, çev. Akile Zorlu Durukan (Ankara: İmge Kitabevi, 2008), 61; Sabri F. Ülgener, *İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, (İstanbul: Der Yayınları, 1999), 153-154; Miyase Koyuncu Kaya, “Esnaf Loncalarında

27 Mayısçı zihniyetin ve 1961 anayasasının ordu mensuplarına, sağladığı bütün bu siyasî-ekonomik ayrıcalıklara rağmen ordu içinde çatışma ve ayrımlaşmaların sürdüğü görülmektedir. 21 Mayıs 1961 ve 22 Şubat 1962 tarihlerinde iki kez ihtilal denemesinde bulunan Talat Aydemir olayı, ordu içindeki çatışmanın bir ürünü olarak görülebilir.⁵²

1965 yılı seçimlerinden sonra hükümeti kuran Demirel Hükümeti, Meclis çoğunluğuna sahip olmasına rağmen yetki eksikliğinden yakınmaya başlamıştır. Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay, görevinden ayrılarak, kontenjan senatörlüğüne atanmış ve 28 Mart 1966 tarihinde Cemal Gürsel’in yerine Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu seçim ordunun baskıları sonucu gerçekleşmiştir. Bu yüzden Sunay’ın cumhurbaşkanlığı seçimi problemi, 1961 seçimlerinden bu yana devam eden rejimi sivilleştirme faaliyetlerinin başarısızlığını ve ordunun siyaset üzerindeki nüfuzunun sürdüğünü göstermektedir.

3. 12 MART 1970 MUHTIRASI

1968 yılında öğrenciler arasında başlayan sağ-sol çatışması, grevler, İslami hareketin partisi olan Milli Nizam partisinin, Kemalizm karşıtı tutumu, ekonomik krizler ve Demirel hükümetinin adetâ kaosa sürüklenen ülkeyi yönetmede aciz kalması, Silahlı Kuvvetleri bir kez daha harekete geçirmiştir. Böylece 12 Mart 1970 tarihinde Generaller (Genelkurmay başkanı ve üç kuvvet komutanı), Türk silahlı Kuvvetleri adına sivil yönetime “Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk’ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasasının ön gördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti’nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür” şeklinde bir muhtıra vermişlerdir.⁵³

Muhtırayı önceden haber alan Demirel, muhtıracıları emekli edebileceklerini ve darbe girişimini bertaraf edebileceklerini, Cumhurbaşkanı Sunay’a belirtmiş, ancak Sunay’ın bu politikaya destek vermemesi üzerine “muhtıra ile Anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değildir” diyerek istifa etmiştir.⁵⁴

Neredeyse 27 Mayıs ihtilal bildirisiyle aynı gerekçeleri barındıran Muhtıra metninde siyasal iktidar, ülkeyi anarşiye, kardeş kavgasına, sosyal ve ekonomik krizlere

Yeniçeriler”, *History Studies*, 5/4, (2013),193; Halil, İnalçık, *Turkey and Europe in History*. (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006), 67.

⁵² Kongar, *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, I, 175-176; Kayalı, *Ordu ve Siyaset*, 104.

⁵³ Temiztürk, “Türkiye’de Ordunun Siyasete Müdahale Geleneği ve Basın: 27 Nisan 2007 Muhtırasından Önce ve Sonra”, 10.

⁵⁴ Cüneyt Arcayürek, *Darbeler ve Gizli Servisler*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1989), 165-171.

sürüklemekten sorumlu tutulmuş, Anayasayı uygulamamakla, Atatürk’ün gösterdiği yönetim modelinden sapmakla, suçlanmıştır. Bu nedenle hedef alınan siyasal iktidarın istifasını ordunun kabul edilebilir bulduğu partiler üstü bir hükümet kurulmasını talep etmişlerdir. Hiç kuşkusuz, hükümet, şiddetin artmasından sorumludur. Bununla birlikte 12 Mart’tan bir ay önce yapılan MGK toplantısında kurulun asker üyelerinin Demirel’in, Ankara ve bazı illerde sıkıyönetim ilanı isteğine karşı çıkmış olmaları, onların da sorumluluğunun olduğunu göstermektedir.⁵⁵

Nedenleri ve zamanlaması bakımından tam olarak anlam verilemeyen⁵⁶ bu muhtırada ordu, hükümetin istifasını talep ettikten sonra mevcut siyasal istikrarsızlığı, toplumsal çatışma ve gerilimleri giderecek, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı, güçlü bir hükümetin kurulmasını istemektedir⁵⁷. Aslında ordunun bu tutumu, gelenekleşmiş sivil iktidara müdahale zihniyetinin bir başka dönüşümüne işaret etmektedir. Esasen 27 Mayısçılar, demokrasiyi yeniden rayına oturtmak için harekete geçmelerine rağmen ihtilalle yönetimi ele almışlardır. 12 Martçılar da demokrasi talep etmektedir. Ancak, 12 Martçılar, Anayasayı askıya almadan, Parlamento ve siyasal partileri kapatmadan hükümeti devirmekle 27 Mayısçılardan ayrılmaktadır. Böylelikle Osmanlı dönemi ihtilal kültüründeki siyasal iktidarı yönetime el koymadan devirme, ordunun kabul edilebilir bulduğu bir diğer sivil yönetimi iktidara taşıma⁵⁸ kalıbı -27 Mayıs’ta, 12’ Eylül’de akamete uğrayıp işlev görmese de- yeniden işlev görmeye başlamıştır. Nitekim bu yöntem, 28 Şubat sürecinde de kullanılmıştır. 12 Mart’la birlikte ordunun bu ihtilalci tavrındaki değişimin farklı toplumsal kesimlerin 27 Mayıs ihtilaline karşı gösterdiği demokratik tepkinin bir sonucu olabilir. Bütün bunlara rağmen yine de muhtıradaki, “...Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır” şeklindeki madde, ordunun ihtilalci eğiliminin sürdüğünü göstermektedir.

12 Mart muhtırası, hükümeti sadece anarşi ve terör karşısında aciz kalmakla, Anayasayı çiğnemekle suçlamamış, aynı zamanda Atatürk ilke ve inkılaplarının yozlaştırılmasına neden olmakla suçlamıştır. Bu nedenle muhtıra ile ihtilal kültürüne ilk defa, siyasal iktidarın Atatürk ilke ve inkılaplarını uygulamadığı gerekçesi yeni bir ideolojik yapısal unsur olarak eklenmiştir.

⁵⁵ Üskül, *Siyaset ve Asker*, 192.

⁵⁶ Burak, *Osmanlı’dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri*, 57.

⁵⁷ Kongar, *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, I, 184-185.

⁵⁸ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 41-47; Danişmend, *31 Mart Vak’ası*, 21-22; Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, 260.

Muhtıradaki, askerlerin partiler üstü hükümet kurma talebine uygun olarak, CHP’den istifa eden Nihat Erim 20 Mart günü bağımsız başbakan olarak atanmıştır. Nihat Erim’in Partiler üstü Hükümetin başbakanı olarak atanması, 1972 de CHP’yi bölmüştür. CHP genel sekreteri olan Bülent Ecevit 12 Mart muhtırasının sol ideolojiye karşı verildiğini öne sürerek partiden ayrılmıştır.⁵⁹

1961 yılında kurulan MGK’nda askerler, hükümet kanadından gelen sivillere karşı azınlıkta bulunmaktadır. Partiler üstü Nihat Erim hükümetinin yaptığı düzenleme ile Genel Kurmay Başkanı ile birlikte kuvvet komutanları ve Jandarma genel komutanın da MGK’na katılmasıyla askerlerin konumu güçlendirilmiştir. 1982 Anayasasıyla da hükümet kanadından gelen bakanların sayısı azaltılmış ve böylelikle MGK’nda askerlerin sayısı belirgin bir şekilde artırılmıştır.

12 Mart muhtırasını verenlerin uyguladığı bir başka politika da, tıpkı 27 Mayısçılar gibi ordu içinde tasfiye hareketlerine girişmeleridir. Nitekim 12 Mart muhtırasını izleyen günlerde bir general ve on albay ordu içinde “sol kanadı oluşturan devrim gurubu yandaşları oldukları” suçlaması ile Silahlı kuvvetlerden emekliye sevk edilmişlerdir.

27 Mayıs ihtilalinde olduğu gibi Muhtıraya Kemalist ideolojiye mensup aydınlar, sol kanat basın, köşe yazarları, TİP, DİSK gibi işçi sendikaları, sol Kemalist dernekler ve CHP, iş adamları ve üniversite öğrencileri destek vermişlerdir⁶⁰. Bu olgu, muhtıracılar ile basın, sol Kemalist ideolojiyi temsil eden aydınlar, iş adamları, öğrenciler ve sol siyasetçiler ittifakının sürekliliğini ancak bu muhtırayla birlikte bu sınıflar içinde artan muhafazakâr sağ çeşitlenme nedeniyle muhtıracılara karşı tepkisel kopmaların gerçekleştiğine şahit olunmuştur. Artık basının, siyasetin, sol kesimlerin, CHP’nin ve Kemalist ideolojinin darbelerle kurduğu ittifakın tek yapı ve tek ses senfonisi bozulmuş, muhtıraya karşı tutumlarla karşılaşmıştır.⁶¹ Bununla birlikte 27 Mayısçıların ihtilalin meşruiyetini sağlamak ve kendilerini güvence altına almak için gerçekleştirdikleri anayasal düzenlemeler, muhtıracıların meşruiyet ve güvence kaynağını oluşturmuştur. Böylece ordunun ihtilallerin meşruiyetini sağlayacak ve kendilerini güvence altına alacak tedbirleri anayasal ve kurumsal düzenlemelere bağlaması, yeni ihtilal hareketlerine hukuksal, kurumsal ve toplumsal zemin hazırladıkları, bu zeminin sonraki ihtilaller için bir dayanak teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

⁵⁹ Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, 211.

⁶⁰ Ağır, “Türkiye’de Askeri Darbeler Karşısında Siyaset Kurumunun Tutumu”, 10.

⁶¹ Mazıcı, “Türkiye’de Askeri Darbelerin Sivil Rejimler Üzerindeki Etkileri”, 132-138.

4. 12 EYLÜL İHTİLALİ

Siyasal istikrarı sağlamayı, ekonomiyi düzeltmeyi, anarşi ve terörü durdurmayı hedefleyen 12 Mart Muhtırası bu hedefini tutturamamıştır. Nitekim şiddet eylemleri, siyasal istikrarsızlık ve çatışmaya ilaveten ekonomik çöküş giderek artan bir şekilde devam etmiştir. Bütün bunlar yine bir başka ihtilalin gerekçesi olmuştur. Gerçekten de 12 Eylül öncesi Türkiye’de toplumsal şiddet, anarşi, kaos, siyasal ve ekonomik kriz ortamı hakim olmuştur. Ecevit-Erbakan koalisyonunca gerçekleştirilen 1974 Kıbrıs Barış Harekâtından sonra ABD ve Avrupa ülkeleri, Türkiye’ye ağır ekonomik ambargo uygulamışlardır. Zaten kötü durumdaki ekonomi, bu ambargo ile daha da kötüleşmiş, enflasyon artmış, Türk Lirasının değeri çok düşmüş, günlük hayatı idame ettirmek için gerekli pek çok zaruri ihtiyaç maddesi bulunamaz hale gelmiş ve bunun sonucunda karaborsacılık yayılmıştır. Bununla birlikte ideolojik farklılıklar ekseninde sağ-sol gruplar arasında çatışmalar, şiddet ve anarşi artmıştır. Hükümet bu çatışmaların önüne geçmek, anarşi ve terörü bitirmek üzere sıkıyönetim ilan etmiş ancak başarılı olamamıştır. Koalisyonlarla idare edilen ülkede, parlamentoda görev süresi biten cumhurbaşkanının yerine aylarca seçim turları yapılmasına rağmen cumhurbaşkanı seçilememiştir⁶².

Toplumsal, ekonomik, siyasi krizler, 12 Eylül 1980 sabahı saat 03.00’de bir askerî darbe ile sonuçlanmıştır. Radyo ve Televizyonda yayınlanan mesajında Kenan Evren, “ülkenin devletimizin ve milletimizin bekasını tehdit eden tarihinin en ağır buhranına” sürüklenmiş olduğunu vurgulamıştır. Ülkenin ekonomik çöküş, anarşi ve şiddet ortamına sürüklenmesinde siyasal iktidarı suçlamıştır:

“...Ülkenin ve milletin bütünlüğünü, milletin hak, hukuk ve hürriyetini korumak, can ve mal güvenliğini”, “refah ve mutluluğunu sağlamak, kanun ve nizam hakimiyetini...tesis ve idame etmek gayesiyle devlet yönetimine el koymak zorunda kalmıştır”.

Bu arada Genel Kurmay Başkanı Evren’in başkanlığında dört kuvvet komutanının üyesi olduğu Milli Güvenlik Konseyi kurulmuştur. 12 Eylülde ordu içerisinde 27 Mayıs ihtilalinden sonra ortaya çıkan çatışma ve farklılıklar oluşmamıştır. Darbeyi askerî sınıf sıkıyönetim kadrosunu desteklemiştir. Anarşi ve terör, aşırı enflasyon, temel tüketim malları kıtlığı yüzünden bıkan halk, ihtilali ve sıkıyönetimi desteklemiştir. Böylelikle 27 Mayıs ve 12 Mart Muhtırasının en büyük eksiği olan halk ordu birlikteliği ve desteği 12 Eylülde sağlanmıştır.

⁶² Ağır, “Türkiye’de Askeri Darbeler Karşısında Siyaset Kurumunun Tutumu”, 10-11.

İç ittifak arayışına girmeden ordu içi hareket olarak gerçekleştiren 12 Eylül ihtilalinden önce başta ABD olmak üzere Nato ile darbe olmadan önce işbirliğine gidildiği anlaşılmaktadır. 12 Eylül askerî darbesinin olduğu gece, ABD Güvenlik Konseyi’nin Türkiye masası şefinin, ABD Başkanı Carter’a, “Senin çocuklar işi bitirdi”⁶³ şeklindeki ifadesi, Türkiye’deki darbelerde ABD’nin aktif rolünü ortaya koymuştur. Bu durum, Cumhuriyet sonrasında askerlerin önce kurduğu dış ittifaklarla darbeleri gerçekleştirdiği, daha sonra ülke içi Kemalist ve sol kesimlerin gönüllü desteğiyle karşılandığı ancak 12 Eylül de ise darbe öncesi kardeş kavgası, toplumsal çatışma gibi faktörlerin etkisi altında ezilen geniş toplumsal kesimlerin yönlendirilmesiyle halkın rızasının sağlanması yönünde kamuoyu oluşturulduğunu göstermektedir.

Milli güvenlik konseyi, anayasayı askıya almış, Meclisi kapatmış, önde gelen partilerin liderlerini tutuklamış, sendikal faaliyetleri yasaklamıştır. Eski siyasetçilerin tasfiyesiyle siyasi ve ekonomik olarak yeniden yapılanma yolu açılmıştır. Bununla beraber, işçi eylemleri yasaklanmış, grevde olan işçilere işbaşı yapmaları emredilmiştir. Aynı gün DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) ve MİSK (Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu) yöneticilerine 48 saat içinde sıkıyönetim yetkililerine teslim olmaları emredilmiştir. Bu emirle ihtilalciler sağ ve sol arasında ayırım yapmadıkları izlenimini uyandırmak istemiş olmalıdırlar. 12 Eylülcülerin bu tutumlarının arkasında daha önceki ihtilal hareketlerinin de başvurduğu iktidar sahiplerinin iktidardan uzaklaştırılması ve bozulan ekonomik, siyasi ve toplumsal düzenin yeniden sağlanması için gerektiğinde polis, asker ve yargı gibi baskıcı devlet aygıtlarını ve din, eğitim, medya gibi ideolojik araçları kullanma kültürü yatmaktadır.

27 Mayıs ve 12 Mart müdahaleleri ile önlenemeyen anarşi ve terör eylemleri 12 Eylül sabahı birden bitmiştir. Bu durum ordunun anarşi ve terör tehdidine karşı kararlılığının bir sonucu da olabilir. Ancak askerî müdahale öncesi toplumsal şiddet ve kaos ortamı, ihtilal için elverişli toplumsal koşulların oluşmasında, böylece kardeş kavgasından bıkan halkın desteğinin kazanılmasında çok etkili olmuştur. Artan şiddet ve güvelik sorunu, ihtilalin meşruluğu konusunda toplumu ikna etme işlevi görmüştür. İhtilal sabahı şiddetin bıçak gibi kesilmesi, ihtilalcilerin ülke içindeki olaylara hakim olduğunu, bildiğini, takip ve kontrol ettiğini göstermektedir. Nitekim Kenan Evren’in, “terörle mücadele başlıca görevimizdir. Çünkü, ülkenin en büyük ve yurttaşları rahatsız eden problemi budur... sol örgütlere

⁶³ Ağır, “Türkiye’de Askeri Darbeler Karşısında Siyaset Kurumunun Tutumu”, 12.

mensup binlerce kişi her gün ölü ya da yaralı olarak ele geçiriliyor ve adli makamlara teslim ediliyor” şeklindeki ifadesi bu durumu ortaya koymaktadır.⁶⁴

Darbeciler en çok Anayasa yapmak ve değiştirmekle meşgul olmuşlardır. 27 Mayısçılar, DP iktidarını çiğnemekle suçladıkları 1924 Anayasasını, 12 Martçılar, 1961 Anayasasının “bol elbise” olarak niteledikleri maddelerini, 12 Eylül ihtilalcileri de 1961 Anayasasını değiştirmişlerdir. Cumhuriyet öncesi bütün ihtilal hareketleri, siyasal istikrarsızlıktan veya toplumsal kaostan, Osmanlı anayasal düzenine yani şariat ve örfü⁶⁵ iktidarı sorumlu tutmada; Cumhuriyet devrinde ise Anayasal düzeni, anayasayı çiğnemekle ya da uygulamamakla suçlamada birleşmişlerdir. Bu nedenle darbeciler hep “düzeni” tekrar sağlama vaadiyle toplum karşısına çıkmışlardır.

5. 28 ŞUBAT 1997 POST MODERN DARBE SÜRECİ

Terör ve anarşinin önüne geçen 12 Eylül cunta yönetimi, 1982 yılında hazırladığı Anayasa taslağını halkoyuna sunmuştur. 1982 Anayasası yüzde 91 evet oyuyla kabul edilmiştir. Bu anayasaya göre Evren cumhurbaşkanı olmuş ve Ekim 1983’te seçimlere gidileceğini açıklamıştır. Kasım 1983’te yapılan seçimleri, Turgut Özal’ın Anavatan Partisi ezici bir çoğunluğun oyunu alarak kazanmıştır. Bunun üzerine ordu iktidarı Özal’a teslim ederek kışlasına geri dönmüştür.

12 Eylül ihtilalinden sonra Kenan Evren ve Özal’ın uyguladığı politikalar, Türkiye’de İslamcı hareketin geri çekildiği kamusal alanlara yeniden yayılmasıyla sonuçlanmıştır. Özal döneminde her alanda uygulanan liberalleşme, hak ve özgürlüklerle ilgili politikalar, dini kamusal alanda daha görünür kılmıştır. Bazılarının iddiasına göre devletin dine karşı bu politik tutumundaki değişimin önünü 12 Eylülcüler açmıştır. Bunun sonucunda İmam Hatip okullarının, Kuran Kurslarının sayısı hızla artmıştır. Üniversiteye girişlerde İmam Hatiplilerin önünün açılmış, üniversitelerin İlahiyat dışındaki bölümlerine bu okul mezunlarının girişi kolaylaşmıştır. Böylelikle hem imam hatip lisesi mezunu olanların hem de üniversite mezunu imam hatiplilerin devletin önemli mevkilerine atanmaları mümkün olmuştur. Kamu bürokrasisinde imam hatiplilerin, bu okullara ve kuran kurslarına giden öğrencilerin sayıları gittikçe artmıştır.

Türkiye’de dinî hayat alanındaki bu gelişmeler, 1995 seçimlerinden İslamcı siyasetin temsilcisi olan RP(Refah Partisi)’nin birinci parti çıkmasında etkili olmuştur. Seçimlerden en

⁶⁴ Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, 260.

⁶⁵ Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, 234; Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, 129- 130; Baydar, *31 Mart Vak’ası*, 6-10; Danişmend, *31 Mart Vak’ası*, 21-22.

fazla oyu alan RP’nin genel başkanı Necmettin Erbakan’a hükümeti kurma görevi verilmiş ve Erbakan’ın Başbakanlığında Refah-Yol koalisyon hükümeti kurularak göreve başlamıştır. Refah-Yol hükümeti asker ve laik toplumsal kesimleri rahatsız etmiştir. Kemalistler, RP’nin laikliğe ve cumhuriyete karşı olduğu tezini destekleyen, Atatürkçülük, laiklik ve demokrasi ile ilgili söylemlerinden dolayı RP’nin koalisyon hükümetinin ortağı olmasına en başından itibaren kuşkuyla bakmıştır. Bu tezin yanında Kemalist laik kamuoyunu, İslamcı bir partinin arka arkaya seçim kazanması endişelendirmiştir.⁶⁶ RP’nin genel başkanı Necmettin Erbakan’ın başbakan olması, hem ordu hem de toplum içindeki Kemalistleri rahatsız etmiştir. Bütün bu rahatsızlığın farkında olan Erbakan’ın kendisine yönelik ihtilal tehdidine çözüm arayışı olarak, Genel Kurmay Başkanlığını, Milli Savunma Bakanlığı’na bağlamaya çalışması ordunun RP ye yönelik muhalefetini keskinleştirmiştir.⁶⁷

Ordudaki bu alerjik reaksiyon, seçimle iş başına gelmiş olan Refahyol Hükümetini iktidardan indirmek amacıyla yargı mensuplarına, akademik çevrelere ve medyaya sunduğu brifingler yoluyla dile getirilmiştir. Bu durum ordunun toplum mühendisliği rolünün brifinglerle yapılaşmış olarak tezahür ettiğini kanıtlamaktadır.⁶⁸ Bununla beraber, Refah-yol iktidarının başbakanı Erbakan, ordu ile iyi ilişkiler kurma ve yakınlaşma politikasını benimsemiştir. Bu yüzden, İsrail’le askerî antlaşmaları imzalamış, ordudan atılan subaylar konusunda sorun çıkarmayarak bir tür ordu ile “uyum sürecine” girmiştir. Erbakan, ordu ile bu tür uyum süreci uygulama politikasıyla paradoksal olarak ilk uluslararası gezisini İran’a ve Batı’nın soyutladığı Libya’ya yapmıştır. Erbakan’ın İran ve Libya gezileri, hem sol çevreler hem de sağ çevreler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Diğer taraftan, bu gezilerin yarattığı tepkilerin sürdüğü sıralarda Susurluk kazası meydana gelmiştir. Erbakan’ın Susurluk kazasında beliren mafya, devlet ve polis ilişkisine tepki gösteren kitle eylemlerine “gulu gulu dansı” nitelendirmesi yapması, üst düzey bir parti yöneticisinin “mum söndü” benzetmesiyle Alevîliğe hakarete bulunması, başlangıçta laik çevrelerce gösterilen tepkinin farklı toplumsal kesimlere yayılmasına neden olmuştur.

Bu süreçte RP’nin hem kendi tabanı ile hem de çeşitli İslamcı kesimlerle ilişkileri artmıştır. Sonunda parti ve İslamcı kesimlerden gelen tepkiler nedeniyle RP, iktidarda kendi çizgisiyle tutarlı bir politika izlemeye çalışmıştır. Ramazan ayında kendi kitlesine yönelik mesajlar vermeye başlamıştır. Bu amaçla devlet dairelerinde Ramazan mesaisi, türbanın serbest bırakılması, kurban derilerinin THK(Türk Hava Kurumu) yanında İslamî Vakıflara

⁶⁶ Yavuz, “Millî Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek”, 600.

⁶⁷ Metin Heper, *Türkiye’nin Siyasal Hayatı*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2011), 286-287.

⁶⁸ Ahmet İnsel, “Ulusal Güvenlik Siyaseti ve Silahlı Kuvvetler Partisi”, *Birikim*, 149 (2001): 13.

verilmesi, Erbakan’ın başbakanlıkta tarikat şeyhlerine iftar yemeği vermesi, Taksime cami projesi gibi politikaları Kemalist çevreleri rahatsız etmiştir. Nitekim, Erbakan’ın “kanlı mı olacak kansız mı olacak” sözleri ile Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız’ın, Sincan gecesinde “Şeriatı bir ilaç gibi şırınga edeceğiz” sözleri RP iktidarına karşı laik ve askerî kesimlerdeki reaksiyonu daha da artırmıştır.

Aczimendiler’in, 6 Ekim 1996’da Kocatepe Camisi’nde “şeriat isteriz” sloganı atması, Sincan belediyesinin 30 Ocak 1997’de düzenlemiş olduğu Kudüs gecesinde “cihat” adlı oyunun gösterilmesi, 23 Şubat 1997’de Fatih Camii’nde kılınan öğle namazına müteakip “şeriat isteriz”, “yaşasın Hizbullah” sloganlarıyla bir grubun yürüyüş yapması yazılı ve görsel medyada geniş yankı bulmuştur. Bütün bu girişimler, Türk Silahlı Kuvvetleri’nde tepkiyle karşılanmış, hatta Oramiral Güven Erkaya “İrtica, PKK’dan daha tehlikelidir” şeklinde açıklama yapmıştır. Kuvvet komutanları Erbakan ve Çiller’i eleştirmekle kalmamış, 4 Şubat’ta Sincan’da 20 tank ve 15 zırhlı araçla geçiş yaptırmıştır. Ordu, Sincan’dan tankların önderliğinde askerî konvoyu geçirmekle aslında RP politikalarına karşı açık bir mesaj vermiştir. Nitekim bu tanklı uyarıya Genel Kurmay ikinci başkanı Çevik Bir, “demokrasiye balans ayarı yapıldı” yorumunu yapmıştır.

. Zaten refah-yol iktidarına karşı kuşkuyla bakan laik çevreler, RP’nin bu tutumu nedeniyle hükümete karşı topyekun bir savaş başlatmışlardır. Nitekim, “dinin siyasete alet” edildiğini, rejimin tehlikeye düştüğünü ve RP’nin “şeriatı” getirme gayreti içinde olduğunu düşünen Kemalist toplumsal çevreler harekete geçmiştir. İktidara karşı duyulan memnuniyetsizlik, ilk önce basın aracılığıyla kışkırtılmış, daha sonra aydınlar, sendikalar, burjuvazi, siyasetçiler vb. gibi bazı toplum kesimleri, Osmanlı geleneğinde⁶⁹ olduğu gibi adetâ ihtilal ittifakı yapmışlardır. Böylece Osmanlı dönemindeki ihtilal geleneğinin bir yansıması olarak ordu ihtilalin içine çekilmeye çalışılmıştır.

Nihayet ordudaki Refah-Yol iktidarına karşı duyulan rahatsızlık, 28 Şubat günü yapılan MGK toplantısına yansımıştır. Komutanlar, Batı çalışma grubu tarafından hazırlanan MGK’dan geçirmek istedikleri, irtica tehdidiyle ilgili önlemleri değerlendiren raporlarla hazırlıklı gitmişlerdir. 28 Şubat 1997 günü 9 saatlik uzun bir toplantı yapan MGK’nun yayınladığı bildiri hükümete karşı bir muhtıra niteliği taşıyordu. Bu bildiride “Atatürk milliyetçiliği”, “Atatürk ilke ve inkılapları”, “çağdaşlık”, “rejim aleyhtarlığı”, “çağdışılık”, “devleti güçsüzleştirmek” “irtica”, “irtica ile mücadele eylem planı”, “çağdaşlıktan ve çağdaş medeniyetten ayrılma” şeklindeki ifadeler, Kemalist devletçi-ideolojik bir kaygıyı,

⁶⁹ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 116-118.

Kemalist elitist dünya görüşünü ve toplum projesini hakim kılmak, toplumun dini hayatını, dinî grupları ve siyasal İslam’ı kontrol ve denetim altına almak olduğunu göstermektedir.⁷⁰ Üstelik bu bildiri, önerilen tedbirler paketinin uygulanmaması halinde yaptırım öngörmekteydi. Bu yaptırım, başbakanın ve hükümetin istifasından içerisinde RP’nin olmadığı başka bir hükümet kurulmasına ve askerî darbe tehdidine varıncaya kadar muhtemel birçok müdahaleyi içermektedir.

Görüldüğü üzere Laik Kemalist ideolojiyi benimseyen aydınların, gazetecilerin, işadamlarının ve askerlerin irticanın yükselişe geçtiği değerlendirmesi, 28 Şubat sürecinde etkin bir rol oynamıştır. Kemalist toplumsal kesimler ile ordunun RP iktidarına muhalefet noktasında bütünleştiği 28 Şubat süreciyle birlikte ordu, “dinin siyasete alet edilmesinin” önüne geçebilmek için bir dizi önlemleri sivil iktidara empoze etmiştir. Toplumsal kesimlerden bağımsız olarak gerçekleştirilen 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül ihtilal hareketlerinde sonradan kurulan ordu, Kemalist sol kesim ittifakının aksine 28 Şubat süreci Kemalist ideolojiyi ülkü edinen yargının, basın, aydınların, öğrencilerin, sendikaların, iş adamlarının, CHP’nin ve taraftarlarının işbirliğinin ve ortaklığının sonucudur.⁷¹ Aynı zamanda 28 Şubat sürecinde ordu, İslamcılar, geleneksel sivil yönetici, tarikat, cemaat bütünleşmesi ve ittifakını yeniden kurma teşebbüsü ile cumhuriyet rejimiyle çatışma içinde olan tarikat ve cemaat liderlerini yeniden barıştırma girişimleri karşısındaki tepkisini ortaya koymuştur. Ordu, siyasal iktidara Kemalist ideoloji işbirliği ile din ve dinî kurumlar üzerine birçok düzenleme yapması yönünde baskı uygulamıştır. İrticanın önüne geçmek amacıyla, örgün ve yaygın din eğitimi kısıtlayan birçok düzenlemeye gidilmiştir. Kamusal alanda türban yasağı getirilmiştir. Ancak ordunun bu tepkisinden sonra MGK’nda alınan kararların uygulanması neticesinde İslamcı kesimlerin önderliğinde post modern darbecilere karşı türbanın simgelediği dinî hak ve özgürlükler talep eden gösteriler başlamıştır.

Aslında türban merkezli bu gösteriler, darbeler tarihinde ilk defa darbecileri protesto ve tepki gösteren, demokrasi, insan hak ve özgürlükleri ve sivil siyasetin yanında yer alan toplumsal tepkinin bir ifade biçimi olmuştur. Darbecilerin polis, asker ve yargı gibi devlet aygıtları yoluyla güç kullanması; demokratik darbe karşıtı tepkileri aşırı şekilde cezalandırarak; medya, siyaset ve din gibi ideolojik araçlarla kamuoyu oluşturmaya çalışması, elitizmin meşruiyet arayışına işaret eder. Bütün bunlara rağmen darbe karşıtı geleneksel İslam ve çağdaş İslamcı ideoloji, alternatif modernlikler ve tampon mekanizmalar

⁷⁰ Mustafa Erdoğan, *28 Şubat Süreci*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 24.

⁷¹ Bekir Berat Özipek, “28 Şubat ve İslamcılar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık*, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, 6, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 640-641.

aracılığıyla toplumsal ve kültürel yapıya tutunmaya çalışmıştır. Bu kapsamda türbanlı kızlara yönelik baskı sonucu peruk takma, şapka takma veya geçici bir süreliğine okula ara verme şeklinde farklı tampon mekanizmalar üretildiğine şahit olunmuştur. Aslında 28 Şubatçılar, irticacı ve gerici olarak gördükleri RP’yi ve imam hatiplileri kamusal alandan kovma stratejileri tam tersine İslam’ın güdülediği toplumsal ve siyasal hareketlerin daha da güçlenerek iktidara ve kamusal alana taşımakla sonuçlanmıştır. 28 Şubatçıların geçmiş ihtilallerden farklı olarak İslamcılık veya irtica karşıtlığının sınırlarını alabildiğince genişletmeleri ve yaymaları, bu ideolojinin ölçüt ve göstergelerini oldukça esnek ve belirsiz hale getirmeleri halkın geleneksel İslamî inanç ve ibadetlerine müdahale etme işlevi görmüştür. Örneğin, ordu evlerine, askerî yemin törenlerine, okullara başörtülü kadınların alınmaması, devlet dairelerinde başörtü yasağı, Kuran kurslarına gitme yaşının artırılarak hafızlık eğitimine kısıtlama getirilmesi gibi uygulamaların hedef kitlesi “irtica” veya İslamcı ideoloji ile birlikte bizatihi toplumun kendisi olmuştur. 28 Şubatın simge isimlerinden Çevik Bir’in “bin yıl sürecek” dediği post modern darbe ile askerlerin doğrudan devlet yönetimini ele geçirmek yerine, sivil siyasal iktidarlara hükmetmek, bütün istek ve taleplerine boyun eğmelerini sağlamak amaçlanmıştır. 28 Şubatçılar, Kemalist rejim için “sakıncalı” gördükleri din temelli akımların veya aktörlerin yani “irticanın” yeniden Ülke yönetimine gelmesini engellemek amacıyla sürekli bir askerî müdahaleyi ve denetimi kurumsallaştırmak istemişlerdir. Sonuçta rejimin ve ülkenin asıl sahipleri rolüne soyunan ordunun müdahalesi, Batı Çalışma Grubu, medya, yargı, işçi, işveren örgütleri, STK’lar, Kemalist toplumsal kesimler tarafından “irtica ile mücadele” misyonu kullanılarak meşrulaştırılmıştır. Hatta Osmanlı’da darbecilerin din adamlarından ihtilalleri meşrulaştırmak üzere fetva alma uygulaması, Cumhuriyet dönemi bütün ihtilal hareketlerinde olduğu gibi⁷² Şubat askerî müdahalesi esnasında da görülmüştür. Bu durum fetva alma uygulamasının sürekli kurumsallaştığını göstermektedir. Fakat bu kurumsallaşma sürecinde fetva makamı, Osmanlı’da din uleması sınıfı iken Cumhuriyet sonrasında Kemalist aydınlar ve hukukçular olmuştur. Bunlar 28 Şubat askerî müdahalesini haklı, meşru ve hukuka uygun, siyasal iktidarın ise din istismarı yaparak laik sistemi yıkmaya çalıştığı ve anayasal düzeni çiğnediği için suçlu olduğu fetvasında icma etmişlerdir.

⁷² Erol Maraşlı, *Türkiye’de Askerî Darbe Teşebbüsleri*, (İstanbul: Bilgeoğuz Yay. 2015), 22.

6. 27 NİSAN 2007 MUHTIRASI

28 Şubat Postmodern darbesi, Türkiye’de toplumsal, dinî, siyasal, ekonomik ve kültürel bakımdan oldukça gerilimli, istikrarsız, kaotik, krizlerle dolu bir sosyal ortamı beraberinde getirmiştir. Esasen siyasal iktidar tarafından bozulan, Kemalist devlet ve toplumsal statükoyu yeniden geri getirme ve bir daha bozulmayacak şekilde uzun soluklu, sağlam bir siyasal ve toplumsal model inşa etme hedefiyle hareket eden darbeciler, halkın dinî inançlarına, ibadetlerine ve kamusal alanda dinin görünür biçimlerine radikal bir şekilde müdahale eden ve denetim altına almayı amaçlayan “gardiyan”⁷³ tipi bir eğilim sergilemişlerdir. Daha önceki ihtilallerde-12 Eylül hariç- olduğu gibi asker, yargı, Kemalist sol kesimler ve medya, işbirliği ile dinî kurumlar ve yapılar üzerine kurulan baskı ve denetim bir süre işlevsel olsa da darbecilerin hedef aldığı İslamcı siyasal geleneğin uzantısı olan RP içinden AKP (Ak Parti) hareketini üretmiştir. Kemalist toplum ve dünya görüşünü devlete ve toplumsal sistemin geneline hakim kılmak isteyen bu müdahale AKP’nin geniş toplumsal kesimlerce kabul görmesine yol açmıştır. Bu süreçte askerî vesayetin MGK, medya, STK (sivil toplum kuruluşları) ve yargı aracılığıyla hükümetler üzerine kurdukları baskı ve dayatmalardan geniş toplumsal kitleler dinî, ekonomik ve siyasal açılardan çok etkilenmişler ve post modern darbeye karşı birleşmişlerdir.

Okuduğu bir şiir yüzünden siyasal yasaklı konumuna düşürülen Recep Tayyip Erdoğan’ın partisinin 2002 yılı seçimlerinde tek başına iktidara gelmesini vesayetçi yapı hazmedememiş; yargı, medya ve MGK aracılığıyla siyasal iktidarı kontrol ve denetim altında tutmaya yönelmiştir. Örneğin, 23 Nisan 2003 tarihinde düzenlenen Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı resepsiyonuna Genelkurmay Başkanı, Meclis Başkanı Arınç’ın eşinin türbanlı olduğu gerekçesiyle katılmamıştır. Genelkurmay Başkanının bu eyleminden sonra 5 Mayıs 2003 tarihinde Genel Kurmay Başkanlığı bir basın açıklaması yayımlamıştır. Bu açıklamada laikliğin, demokratik ve sosyal hukuk devletinin en önemli teminatı olduğu vurgulanmıştır. Yine 2003 yılı Ekim ayında General İlker Başbuğ, “her yıl İmam Hatip Liselerinden 25000 öğrencinin mezun olduğu, ancak Diyanet İşleri Başkanlığının 5500 din görevlisi atadığı” şeklinde bir basın açıklaması yaparak, bu okullara ve mezunlarına sınırlamalar getirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.⁷⁴

Ordunun iktidara karşı aldığı açık tavra rağmen Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki AKP iktidarının dinî, ekonomik, siyasal ve kültürel alanda uyguladığı politikalar sonucu

⁷³ Hale, s.259-260; Birsen Örs, Türkiye’de Askeri Müdahaleler (Bir Açıklama Modeli), (İstanbul: Der Yayınları,1996), 120.

⁷⁴ Burak, *Osmanlı’dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri*, 63.

Türkiye’de büyük bir sosyal ve ekonomik gelişme ve istikrar ortaya çıkmıştır. Kemalist toplumsal kesimler, AKP üzerine kurmaya çalıştıkları hegemonyaya toplumsal destek bulmada zorlanınca askeri yardıma çağırma geleneğine başvurmuştur. 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde aradığı fırsatı bulan askerî darbe taraftarları bir kez daha iş başı yapmıştır. Görev süresi 16 Mayıs 2007’de dolan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in yerine AKP, Abdullah Gül’ü cumhurbaşkanı adayı olarak önermiş, TBMM’de ilk tur oylama gününü 27 Nisan olarak belirlemiştir. AKP iktidarı sürecinde yapılan laiklik, rejim, başörtüsü tartışmaları Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde Kemalist sol ve askerî çevreler tarafından tırmandırılmıştır. Çeşitli şehirlerde "Cumhuriyet Mitingleri" adıyla gösteriler düzenlenmiş ve mitinglerde “ordu göreve” pankartları açılmıştır.⁷⁵

İktidar partisinin, kendi siyasal çizgisinden türbanlı eşi olan bir ismin Cumhurbaşkanlığına seçilmesini, Kemalist rejim için tehdit olarak algılayan ordu başta olmak üzere STK, medya, Kemalist sol kesimler, yargı ve CHP engellemek istenmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminden dört ay önce meşhur 367 tartışmaları başlatılmış, meclisteki Cumhurbaşkanlığı seçimi toplantısında en az 367 milletvekilinin hazır bulunması gerektiği, bu sayıya ulaşamaması durumunda seçimin hukuka aykırı olacağı öne sürülmüştür. Meclisteki milletvekili sayısı 354 olan iktidar partisinin, tek başına Cumhurbaşkanı seçmesi önlenmek istenmiştir. İslamcı gelenekten gelen bir Cumhurbaşkanı seçilmesine karşı örgütlenen muhalefet çevreleri, Genel Kurmay Başkanlığının Cumhurbaşkanı olacak kişinin “Cumhuriyet rejimine sözde değil özde bağlı olmalı ve bunu davranışlarına yansıtmalı” şeklindeki açıklaması ile güçlenmiştir. Ordu ile Kemalistler ve sol toplumsal kesimler arasında kurulan ittifakın bütün baskılarına rağmen mecliste Cumhurbaşkanlığı seçimi 27 Nisan’da yapmış, ilk tur oylamada, iktidar partisinin adayı Abdullah Gül 357 oy almıştır. Oylamanın hemen sonrasında CHP, TBMM’de 367 toplantı yeter sayısı olmadığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesine başvurmuştur.

27 Nisan 2007’de yapılan ilk tur oylamanın akşamı, Genel Kurmay Başkanlığı internet sitesinden bir muhtıra yayımlamıştır. Gerek içeriği, gerek hedefleri bakımından daha önceki ordunun muhtıra geleneğinin sürekliliğini yansıtan muhtırada Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde "laikliğin tartışılması", “Türk Silahlı Kuvvetlerinin laikliğin kesin savunucusu ve taraf olduğu”; “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin laiklikle ilgili yapılmakta olan olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısında” olduğu vurgulanmış, gerektiğinde “TSK bu niteliklerin korunması için kanunlarla verilmiş olan açık görevleri yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu kararlılığa olan bağlılığı ile inancı

⁷⁵ Ağır, “Türkiye’de Askeri Darbeler Karşısında Siyaset Kurumunun Tutumu”, 13.

kesindir” şeklindeki ifadeler. Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecine ve hükümete darbe tehdidiyle doğrudan bir müdahale niteliği taşıdığını göstermektedir. Bildiri ile AKP’nin Cumhurbaşkanlığına “laikliğe sözde değil özde bağlı”⁷⁶ birini seçmesi istenmiştir. Muhtırada, halkın dinî duygularının istismar edildiği, Şanlıurfa’da ve Denizli’de Kutlu Doğum Haftası kapsamında düzenlenen etkinliklerde başörtülü küçük kız çocuklarının ilahi okumaları gibi hadiselerden dolayı rejimin “irtica” tehdidi altında olduğu ileri sürülmüştür.⁷⁷

Ordunun iktidara verdiği muhtıraya karşılık, hükümet sözcüsü Cemil Çiçek, Anayasa ve kanunların vermediği bir yetkiyi hiç kimsenin kullanamayacağını, Genelkurmay Başkanlığı’nın Anayasaya, kanunlara ve demokratik ilkelere göre hükümete karşı açıklama yapma yetkisinin olmadığı, Genelkurmay Başkanı’nın başbakana bağlı ve sorumlu olduğunu dile getiren bir basın bildirisi sunmuştur. Muhtıraya karşı hükümetin bu tavrı darbelere karşı siyasal iktidarın ilk güçlü direnişinin örneğini oluşturur.⁷⁸ Bu arada CHP’nin Cumhurbaşkanlığı seçim oturumunda TBMM’de 367 toplantı yeter sayısı olmadığı gerekçesiyle yaptığı iptal başvurusunu Anayasa Mahkemesi kabul etmiş ve 1 Mayıs’ta verdiği kararla, birinci tur oylamayı iptal etmiştir. Bunun üzerine 6 Mayıs’ta Mecliste Cumhurbaşkanlığı seçimi için iki kez toplantı yeter sayısına (367) ulaşamaması nedeniyle 11. Cumhurbaşkanı seçilememiştir.

Askerî ve müdahaleler nedeniyle Cumhurbaşkanının seçilemeyeceğini anlayan Hükümet çareyi seçime gitmekte bulmuştur. Yine askerî vesayet zihniyetinin temsilcilerinin yenilgisiyle sonuçlanan seçimlerden AKP iktidarını güçlendirerek çıkmış ancak 367 toplantı yeter sayısına ulaşamamıştır. Fakat MHP (Milliyetçi Hareket Partisi)’nin Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde Meclisteki oturumlara katılmak suretiyle AKP’ye verdiği destek sayesinde Abdullah Gül 11. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. 11. Cumhurbaşkanı olarak Abdullah Gül’ün seçilmesiyle askerî muhtıra hedefine ulaşamamıştır. Bundan sonra AKP iktidarına karşı asker liderliğindeki muhalefet gücü ve etkisi azalarak bir süre daha devam etmiştir. Ancak AKP iktidarının medya, ekonomi, hukuk, siyaset, kültür ve din gibi toplumsal yapının bütün alanlarında gittikçe artan egemenlik ve otoritesi askerî alanda da etkisini göstermiştir. Bununla birlikte Fetöçüler, “Ergenekon” adı altında bazı siyasetçilerin, aydınların, gazetecilerin, misyonerlik ve dinî diyalog karşıtı din adamlarının ve askerlerin

⁷⁶ Temiztürk, “Türkiye’de Ordunun Siyasete Müdahale Geleneği ve Basın: 27 Nisan 2007 Muhtırasından Önce ve Sonra”, 13.

⁷⁷ Burak, *Osmanlı’dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri*, 64.

⁷⁸ Temiztürk, “Türkiye’de Ordunun Siyasete Müdahale Geleneği ve Basın: 27 Nisan 2007 Muhtırasından Önce ve Sonra”, 14.

hedef alındığı bir operasyon başlatmıştır. Ergenekon sürecinde Ülke’nin kozmik odasına girilmiş, mit tırları durdurulmuş, Ülke sırları ifşa edilmiş, genelkurmay başkanları, üst düzey muvazzaf ve emekli askerler tutuklanmıştır. Böylece ordu içine sızmış ancak alt kademelerde terfi bekleyen Fetöcü askerlerin önü açılarak, onların üst rütbelere hızla yükselmesi sağlanarak örgütün askerî yapılanması güçlendirilmiştir. Fakat Fetöcüler, hükümetin dersaneleri kapatması, özel okul desteklerini sınırlandırması gibi bir takım tedbirleri uygulamaya koymasıyla, Hükümet üyeleri hakkında rüşvet, yolsuzluk, adam kayırma vb gibi iddiaları içeren sahte delilleri, Fetöcü ve muhalif medya aracılığıyla kamuoyuna servis etmeye başlamıştır. Böylece askerî müdahale için elverişli sosyal ortam oluşturmaya, iktidarın meşruiyetini yitirdiği, kirlendiği imajını ve algısını topluma yaymaya çalışmıştır. 17-25 Aralık olarak bilinen bu Fetöcü müdahaleyi siyasal iktidar püskürtmüştür. Fakat Fetöcüler ve müttefikleri, nihayet Ağustos 2016 tarihinde yapılacak askerî şurada örgüt mensubu olan askerlerin ordudan ihracı ile ilgili liste hazırlıkları nedeniyle yıllarca Türk devletini ele geçirmek için yaptıkları yıkıcı faaliyetin heba olacağını anlayınca 15 Temmuz 2016 gece yarısı Hükümeti devirmeye yönelik darbe planını uygulama koymuşlardır

7. 15 TEMMUZ 2016 DARBESİ

15 Temmuz 2016’da Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) içerisine sızan Fetullahçı Terör Örgütüne (FETÖ) mensup bir grup askerın darbe girişimi Türk tarihindeki askerî darbe kültüründen birçok yönüyle farklılık gösterir. Darbenin hedef aldığı Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın medya aracılığıyla darbecilere karşı halkı direnmeye çağırması ve iktidarın bütün kurum ve kuruluşlarıyla bu hainlere geçit vermeyeceğini bildirmesiyle halk meydanlara ve sokaklara akın etmiştir. Camilerden gece yarısı salalar verilmiş, halk darbecilere karşı direnişe davet edilmiş, belediyeler bütün imkanlarını seferber etmişler, Emniyet güçleri canları pahasına hainlere geçit vermemiş, kahraman insanlar gözünü kırpmadan tank paletlerinin önüne yatmıştır. Fetö’nün askeriye yerleştirdiği örgüt mensupları aracılığıyla başlattığı bu girişim Türkiye’deki darbeler tarihinde alışık olunmadık bambaşka bir olguya işaret eder. Darbe girişiminin kendisi kadar önlenme biçimi de kendine özgü özellikler sergiler. Halkın, siyasal iktidarın, siyasetçilerin, muhalefetin devletine ve milletine sadık askerlerin ve polislerin desteği ile hain darbe girişimi püskürtülmüştür. Darbecilerin silah zoruyla TRT’den yayımladıkları bildiri neredeyse daha önceki askerî muhtıra ve darbelerde kullanılan bildirilerin birebir kopyası olsa da bu girişim örgütlenme, organizasyon, aktörler gibi darbenin yapısal unsurlarıyla darbecileri güdüleyen dinî, ekonomik, kültürel ve ideolojik saikler bakımından önceki hiçbir darbe girişimiyle örtüşmemektedir. 15 Temmuz Darbe girişimi, Fetö’nün masonik örgütlenme biçimi, İslam

dışı ezoterik inançları; İslam’ı kendi örgütsel amaçları için araçsallaştırması, halkın dini hassasiyetlerini küresel güçlerin amaçları doğrultusunda istismar etmesi, dinler arası diyalog çalışmaları, katalog evlilik, fişleme, sınav yolsuzluğu, mesihçi, mehdici tasavvurları ve takiyye anlayışı gibi özellikleri nedeniyle ne bundan önceki ihtilallerin kültürel, dinî ve toplumsal özelliklerine ne de darbelerin dinî ve toplumsal saiklerine benzemektedir. Fetönün anılan özellikleri yanında içinde doğup büyüdüğü kültür, gelenek ve dinle kurmaya çalıştığı bağın sahteliği nedeniyle hareketin foyasının ortaya çıkması da toplumsal destekten yoksun kalmasına neden olmuştur.

Daha önceki darbelerde etkin bir rol oynayan medya –Fetöcü Medya hariç- bu darbenin karşısında yer alan siyasal iktidara ve toplumsal kesimlere aktif bir destek vermiştir. Özellikle Cumhuriyet dönemindeki askerî darbelerde genellikle darbecileri destekleyen medyanın büyük çoğunluğu, ilk defa siyasal iktidarın yanında yer almıştır. Geleneksel olarak 5 Temmuz Fetö kalkışması darbecilerin ittifak kültürü içerisinde toplumsal tabaka ve sınıflarla veya bazı toplumsal kesimlerin askerleri darbeler içine çekme şeklinde almaya çalıştıkları iç toplumsal destekten yoksundur. Darbe girişimi esnasında ve sonrasında yaşanan hadiseler, darbecilere verilen destekler ve darbecilere başta sığınma olmak üzere sağlanan imkanlar ise açık bir dış desteğin varlığını göstermektedir. Hatta örgütlenme düzeyinde çok uzun bir geçmişe dayanan bu dış destek sebebiyledir ki fetöcüler iç toplumsal desteği/kamuoyunu hiç hesaba katmamışlardır. 15 Temmuz önceden günlerde ve bazı hadiselerde (Dershane tartışmaları, Mit Krizi, Mit tırları, Gezi Olayları, 17-25 Aralık gibi) siyasal ve ekonomik kriz yaratma, kamuoyunu çeşitli manipülasyonlarla yönlendirme arayışında olan ve muhalefet çevrelerinin desteğini arayan/alan Fetö darbe girişimine destek bulamamıştır. Az veya çok belirli sosyal çevrelerden destek gören diğer askerî darbelerden farklı olarak, toplumun büyük çoğunluğu Fetö’nün kalkışmasına karşı ittifak etmiştir. Türkiye’de bu darbeyi meşrulaştıracak siyasi, ekonomik ve toplumsal yönden bir karışıklık veya kriz ortamın bulunmaması/oluşturulamaması da bu darbeyi diğerlerinden farklılaştırmaktadır.

Önceki darbelerde, toplumsal kaos ve şiddet, siyasal ve ekonomik kriz, sivil iktidarların Anayasayı çiğnedikleri ve rejimi yıkmaya çalıştıkları gibi gerekçeler öne sürülürken, 15 Temmuz kalkışması sosyal, ekonomik ve hukukî olarak Türkiye’nin en istikrarlı bir döneminde olmuştur. Zaten bu terörist kalkışmanın acımasız bir şekilde şehirlerin ve Meclisin üzerine bomba yağdırması, halka ateş etmesi, tankları halkın üzerine sürmesi, 250 masum vatandaşı şehit etmesi, Cumhurbaşkanı suikast planlanması gibi eylemler, askerî darbeler tarihinde görülmuş bir şey değildir. Bütün bu özelliklerinden

dolayı 15 Temmuz Fetöcü terörist hareketin ülke yönetimini ele geçirmek üzere kalkıştığı eyleme darbe olarak tanımlamak sosyolojik olarak mümkün değildir.⁷⁹ Bütün bu nedenlerle Fetöcü kalkışmayı Türkiye darbeleri içinde hatta askerle veya ordu ile ilişkili sosyolojik bir olgu olarak nitelemek doğru değildir. Bu hareket açıkça tarihte meydana gelmiş hiçbir askerî darbeye, muhtıraya veya ayaklanmaya benzemeyen, eşi görülmemiş, bambaşka yeni ve farklı bir olgu olarak ele alınmalıdır. Belki sosyolojik açıdan olayın bütün boyutlarını kavramak güç olabilir ancak bu açıkça İslam, gelenek ve kültür karşıtı; küresel ve emperyal hedefleri olan kimi güçlerin taşeronlaştırdığı bir kült terörist hareketidir/ yeni dini harekettir.

SONUÇ

Türk tarihindeki doğrudan veya dolaylı askerî müdahalelerde bazı düzenliliklerin ve temel yapısal süreçlerin etkin rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bunun en kolay gözlendiği alan ordunun sivil idare üzerindeki etki ve nüfuzunun süreklilik kazanmış olmasıdır. Buna karşılık ordunun ihtilal geleneğinin, Cumhuriyet dönemiyle birlikte farklı değişim ve dönüşümlere sahne olduğu anlaşılmaktadır. Değişim hem ideolojik hem de sivil idareyi ele alma ve yönetme bakımından söz konusudur. Çünkü Osmanlıda gerçekleşen ihtilaller mevcut hanedanı korurken, Cumhuriyet döneminde sivil otoriteyi devirmekle kalmamış bizzat yönetimi ele almış ve belli bir süre yönettikten sonra tekrar başka bir sivil otoriteye bırakmıştır. Ordunun belli aralıklarla yaptığı her müdahaleden sonra kendi güdümündeki sivilleri veya bizzat sivilleştirdiği general ve subayları devlet yönetimine getirdiği, iktidar üzerinde kontrol ve denetim görevini bu yolla üstlendiği anlaşılmaktadır. Cumhuriyet dönemi darbecilerin hem kendilerini güvenceye alacak hem de iktidar üzerindeki otoritelerini güçlendirecek Anayasal ve kurumsal düzenlemelere gitmeleri, ihtilal kültüründeki önemli bir yapısal dönüşüme işaret etmektedir. Cumhuriyet dönemi gerçekleştirilen her ihtilal hareketi bir sonrakine meşruiyet zemini sağlayarak aynı pratiğin yeniden üretimine imkan tanımıştır. Cumhuriyet öncesi askerî ayaklanmalarla Cumhuriyet sonrası ihtilaller arasında sivil otoritenin anayasal düzeni çiğnediği veya yıkmaya çalıştığı suçlaması ortak bağlantı noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlantıyı, Osmanlı Devletinin yöneticiler tarafından bozulan, çiğnenen dine dayanan yönetim modelinin, Cumhuriyet devrinde ise Cumhuriyetin laik, demokratik, Atatürk ilke ve inkılaplarına dayanan sisteminin yöneticiler tarafından bozulan yapısını yeniden tamir ve sürekliliğini temin etme iddiası belirginleştirmiştir. Osmanlıdaki ihtilal kültüründe hakim olan dine dayanan şer’i

⁷⁹ Ağır, “Türkiye’de Askeri Darbeler Karşısında Siyaset Kurumunun Tutumu”, 14-20.

devlet sistemi savunuculuğuna karşılık Cumhuriyet dönemi ihtilal kültüründe ise din temelli devlet sistemi karşıtlığı ile laik, demokratik Kemalist sistem koruyuculuğu ve savunuculuğu etkindir.

Osmanlı ordusunun Batılılaşmaya karşı İslamcı ideolojiye bağlı olarak, “dinin elden gittiği” gerekçesi ve “şeriat isteriz” sloganı ile Cumhuriyet ordusunun ise Kemalist ideoloji ile hareket ederek Atatürk ilke ve inkılaplarının uygulanmadığı, Anayasal düzenin çiğnendiği, irticanın devleti ele geçireceği iddialarıyla ihtilal eylemlerine giriştiği anlaşılmaktadır. İncelediğimiz ihtilal bildirileri, orduda Kemalist ideolojinin hegemonya kurmuş olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda orduda, Atatürk’ün gösterdiği çağdaş uygarlıklar düzeyine çıkabilmek için modernleşme ve reform yanlısı bir tavrın benimsendiği görülmektedir. Buna göre Osmanlı döneminde geleneksel anlamda Batılılaşmaya karşı İslamcı gelenekle ortak hareket eden ordunun, II. Meşrutiyet yıllarından başlayarak ve daha belirgin biçimde Cumhuriyet ile birlikte Batılılaşmacı bir tutumla İslamcı geleneğe karşı pozisyon alması da en önemli dönüşüm olarak değerlendirilebilir.

Tarihsel süreçte toplumun ihtilallerdeki yapısal ve işlevsel rolünün değiştiği görülmektedir. En önemli değişim, ihtilallerin gittikçe sivillerden bağımsızlaşmasıdır. Nitekim Cumhuriyet öncesi ulema, eşraf, esnaf, dinî gruplar ve yeniçeri birlikteliği neticesinde oluşan ihtilaller, daha sonraları bu sınıflardan kopmuştur. Bu sınıfların ihtilallerin kültürel yapısındaki işlevini, dış güçlerle kurulan mekanizma yerine getirmiştir. Osmanlıda iç sosyal ve kültürel yapının güdülediği ihtilal hareketleri, Cumhuriyet sonrasında ABD ve Nato gibi dış güçlerin işbirliğine ve desteğine yönelmesiyle değişmiştir. Böylece askerî darbelerde dış destek alma ve bu yolla meşruiyet kazanma eğilimi kalıplaşmıştır. Osmanlı’da darbelerin dinî toplumsal ve kültürel meşruiyet kaynağı, Cumhuriyetle birlikte Kemalist sistem, Anayasal düzen yanın da dış destek alma biçimine dönüşmüştür. Osmanlıda ihtilallerden önce çeşitli toplumsal sınıflarla kurulan ittifak kültürü, Cumhuriyetle birlikte ihtilali gerçekleştiren ordunun ihtilal sonrası müttefik devşirme arayışına dönüşmüştür. Cumhuriyet öncesi dinî yapıya ve bu yapının sınıfsal aktörlerine dayanan ihtilal hareketleri, Cumhuriyet döneminde Kemalist ideolojiyi benimseyen sol kanat aydınlar, basın, sendikalar, dernekler, işadamları, öğrenciler, CHP ve CHP taraftarının gönüllü desteğini almıştır. Osmanlı döneminde dinin motive ettiği ihtilallerin toplumsal ve kültürel yapısı, Cumhuriyet sonrası İslamcılık karşıtı Kemalist çevrelerin birleştirdiği bir yapıya doğru evrilmiştir.

Ordu, ihtilal ilişkisinde din ulemasının, camilerin, medresenin rolü de değişmiştir. Osmanlı dönemi ihtilallerinde din ulemasının din merkezli kamuoyu oluşturma geleneğine,

Tanzimat’la birlikte kitle iletişim araçları, edebiyat ve sanat eklemlenmiş, Cumhuriyet sonrası ise tamamen Batıcı Kemalist ideoloji, pozitivist bilim adamları, gazete köşe yazarları, edebiyatçılar, sanatçılar ve basın yoluyla kamuoyu oluşturma biçimi almıştır. Medreselerin ve öğrencilerin ihtilallerdeki işlevini, üniversiteler ve üniversite öğrencileri yerine getirmiştir. Aslında ihtilallerdeki okul-öğrenci ikilisi yapısal olarak değişmeden sürmüştür ancak Osmanlı dönemi okul ve öğrencilerin din merkezli kültürel yapısı, Batıcı Kemalist merkezli kültürel yapı formuyla yer değiştirmiştir.

Ekonomik kriz, toplumsal bunalım ve kaos ortamlarının ihtilalleri motive ettiği olgusu da değişmemiştir. Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemi ihtilalleri toplumu sosyo-ekonomik olarak yeniden istikrarlı ve dengeli bir yapıya kavuşturma, düzeni sağlama vaadiyle gerçekleştirilmiştir. Özellikle Cumhuriyet dönemi ihtilallerinde kardeş kavgası ve anarşi, toplumsal ve devlet düzeninin bozulduğu iddiası, bütün bu toplumsal düzensizlikleri giderme vaadi dikkat çekmiştir. Yine bütün ihtilallerde toplumsal düzensizliğin, ahlaki bozulmanın, ekonomik krizlerin nedeni olarak hedef alınan siyasal iktidarların gösterilmesi de süreklilik kazanmış bir yapısal unsurdur.

12 Mart, 28 Şubat ve 27 Nisan muhtıraları, aktörleri, kültürel, dinî ve toplumsal yapısı, kullanılan araçlar ve işlevleri bakımından bir sürekliliği işaret etmektedir. Askerlerin ve Kemalist çevrelerin rejimin muhafızlığı rolü ile siyasal iktidarı kontrol ve denetleme görevine soyunmaları kalıp olarak aynen korunmuştur. İslam’ın siyasetçiler eliyle devlete ve kamusal alanı ele geçirmesiyle Kemalist kültürü ve yaşam tarzını tehdit edeceği değerlendirmesi nedeniyle siyasal İslam karşıtlığı ile İslam’ın toplumsal görünümünü dizayn etme eğilimlerinin de değişmeden korunduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte 27 Nisan muhtırası siyasal iktidarın asker ve Kemalist ittifaka karşı ilk defa tepki göstermesiyle geleneksel darbe kültüründen farklılaşmıştır. Bu muhtıra ile darbeler karşısında boyun eğen siyasal aktör tipi, askerlerin siyasal iktidar üzerinde egemenlik kurmaları karşısında direnen ve onlara karşı gelen bir siyasal lider ve siyaset kültürüne dönüşüm yaşanmıştır.

Cumhuriyet dönemi ihtilallerinin İslamcı ideoloji karşıtlığı ile halk dindarlığını kabul ettiğini kanıtlamaya dönük dinî yaşamla ilgili politik taktikler geliştirmesine neden olmuştur. Bu nedenle her ihtilalden sonra eş zamanlı olarak İslamcı ideoloji ile din karşıtı sol hareketleri baskılayan ve onu kamusal alandan kovmaya dönük reform hareketleri ile halk dindarlığına yönelik olumlu ve destekleyici politikalar güdülmüştür. Bu anlamda Osmanlı dönemi dinin ihtilal hareketlerindeki olumlu işlevi, Cumhuriyet sonrası İslamcı ideoloji ile sınırlı olumsuz bir işleve dönüşmüştür. Bu olumsuz işlevin, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı laik demokratik sosyal devletin toplumu, Batılı medeniyetlere ulaştıracak

kazanımlarını bozduğuna veya şeriatı devlet sistemine geri getirme yani “irticanın” devleti yıkararak bir din devleti kurma görevi göreceğine inanılmıştır. Bu nedenle ihtilaller, Osmanlıda şeriat düzeninin hakim olduğu, Cumhuriyet döneminde ise Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı, laik pozitif hukuku ve değerleri benimsemiş bir toplum modeli inşa etmeyi hedeflemiştir. Böyle ele alındığında ihtilaller, mevcut düzenin korunması ve savunulması iddiasını taşımıştır. Bu olgunun ihtilallerde hiç değişmeyen yapılaşmış bir sistem olarak korunduğu görülmektedir.

Netice olarak ordu, ihtilal ve din ilişkilerinin dış kalıpları ve onlarla ilişkilendirilen isimler ve sınıflar ne kadar değişirse değişsin ihtilalin içyapısını şekillendiren dinî ve kültürel ruh eskisinden pek de farklı değildir. Ordu ve ihtilal süreçlerinin dış kalıpları değişmiş ancak içyapısını biçimlendiren dinî kültürel yapı değişmemiştir. Bu nedenle asırlardır ordu, ihtilal ve din etkileşiminin tetiklediği “din elden gidiyor” veya “şeriat geliyor” şeklinde güdülenen bu paradoksal durum hemen hemen hiç aşınmadan zamanımıza kadar taşınmış sosyo-kültürel ve söylemsel bir kalıptır. İhtilallerin Osmanlı döneminde şeriattan uzaklaştığı, Cumhuriyet döneminde ise irtica ve şeraitin rejimi tehlikeye attığı gerekçesiyle yapılması, ihtilal hareketlerinde dini faktörün etkinliğini ve sürekliliğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye’nin Oluşumu*. çev. Yavuz Alagon, İstanbul: Sarmal Yayınları. 1994.

Ağır, Osman. “Türkiye’de Askeri Darbeler Karşısında Siyaset Kurumunun Tutumu”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15, (2018), 1-26.

Akdağ, Mustafa. “Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu”. *A.Ü. DTCFD* 5, (1947), 291–309.

Akdağ, Mustafa. *Türkiye’nin İctimaî ve İktisadî Tarihi*. I. Ankara: Barış. 1999.

Akşin, Sina. *Jön Türkler ve İttihat Terakki*. Ankara: İmge Kitabevi. 1998.

Alkan, Ahmet Turan. *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*. İstanbul: Ufuk Kitapları. 2001.

Arcayürek, Cüneyt. *Darbeler ve Gizli Servisler*. İstanbul: Bilgi Yayınevi. 1989.

- Arslan, Durmuş Ali, Çağrı, Ahmet. “Elit teorisi Perspektifinden Demokrat Parti Milletvekillerinin Sosyolojik Analizi”. *Journal of Human Sciences* 14 (1), (2017), 914-949.
- Avcıoğlu, Doğan. *Türkiye’nin Düzeni*. II. Ankara: Bilgi Yayınevi. 1969.
- Baydar, Mustafa. *31 Mart Vak’ası*. İstanbul: Anıl Matbaası. 1955.
- Bilgen, Pertev. *1961 Anayasasına Göre Sıkıyönetim*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları. 1976.
- Burak, Begüm. “Osmanlıdan Günümüze Ordu Siyaset İlişkileri”. *History Studies* 3 (1), (2011), 45-67.
- Cizre, Ümit. *Muktedirlerin Siyaseti*. çev. Cahide Ekiz İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Çavuşoğlu, Hüseyin. “Türk Siyasî Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19 (2), Elazığ, (2009), 265-278.
- Danışmend, İsmail Hami. *31 Mart Vak’ası*. İstanbul: İstanbul Kitapevi, 1961.
- Doğru, Osman. *27 Mayıs Rejimi*. Ankara: İmge Kitabevi, 1998.
- Elibol, Ahmet, “Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi* 3 (5), (2009): 21-40.
- Erdoğan, Mustafa. *28 Şubat Süreci*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Erkanlı, Orhan. *Anılar, Sorunlar, Sorumlular*. İstanbul: Baha Matbaası, 1972.
- Eroğul, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. 1970.
- Güresin, Ecvet. *31 Mart İsyanı*. İstanbul: Habora Kitabevi. 1969.
- Hale, William. *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*. çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları. 1996.
- Heper, Metin. *Türkiye’nin Siyasal Hayatı*, İstanbul: Doğan Kitap. 2011.
- İnalcık, Halil. *Turkey and Europe in History*. İstanbul: Eren Yayıncılık. 2006.
- İnsel, Ahmet. “Ulusal Güvenlik Siyaseti ve Silahlı Kuvvetler Partisi”. *Birikim*. 149 (2001), 8-13.
- İpekci, Abdi & Çoşar, Ömer Sami. *İhtilalin İç Yüzü*. İstanbul: İş Bankası. 2012.

Karpat, Kemal. *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, çev. Akile Zorlu Durukan. Ankara: İmge Kitabevi. 2008.

Kaya, Miyase Koyuncu. “Esnaf Loncalarında Yeniçeriler”. *History Studies* 5 (4), (2013): 189-205.

Kayalı, Kurtuluş. *Ordu ve Siyaset*. İstanbul: İletişim, 2000.

Kili, Suna. *Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları. 2008.

Kongar, Emre *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*. I, İstanbul: Remzi Kitapevi. 1994.

Lewis, Bernard. *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıtlı Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 1988.

Maraşlı, Erol. *Türkiye’de Askeri Darbe Teşebbüsleri*. İstanbul: Bilgeoğuz Yay. 2015.

Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları. 1992.

Mardin, Şerif. *Türkiye’de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Mazıcı, Nurşen. “Türkiye’de Askeri Darbelerin Sivil Rejimler Üzerindeki Etkileri”. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi. 1988.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Türkler Türkiye ve İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları. 2013.

Örs, Birsen. *Türkiye’de Askeri Müdahaleler (Bir Açıklama Modeli)*. İstanbul: Der Yayınları. 1996.

Öcal, Mustafa. “İmam Hatip Liselerinde Din Eğitimi”. *Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü, Nurullah Altaş. 224-268. İstanbul: Ensar. 2017.

Özdemir, Hikmet. *Rejim ve Asker*. İstanbul: Afa Yayınları. 1989.

Özipek, Bekir Berat. “28 Şubat ve İslamcılar”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık*, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, 6, 640-651. İstanbul: İletişim Yayınları. 2004.

Öztürk, Metin. *Ordu ve Politika*, Ankara. Gündoğan Yayınları. 1993.

Sarıbay, Ali Yaşar. *Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası “MSP Örnek Olayı”*. İstanbul: Alan Yayıncılık. 1985.

Şen, Serdar. *Geçmişten Geleceğe Ordu*. İstanbul: Alan Yayıncılık. 2000.

Tapper, Richard. *Çağdaş Türkiye’de İslam*, (İstanbul: Sarmal Yayınları. 1993.

Temiztürk, Hakan. “Türkiye’de Ordunun Siyasete Müdahale Geleneği ve Basın: 27 Nisan 2007 Muhtırasından Önce ve Sonra”. *Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi* 1 (1), (2009): 6-26.

Tunaya, Tarık Zafer. *İslâmcılık Akımı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2003.

Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 1981.

Turner, Bryan. *Max Weber ve İslam*, çev. Yasin Aktay Konya: Vadi Yayınları. 1999.

Ülgener, Sabri F. *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Der Yayınları. 1999.

Üskül, Zafer. *Siyaset ve Asker*. Ankara: İmge, 1997.

Yavuz, Hakan. “Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık*. ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil. 6591-603. İstanbul: İletişim Yayınları. 2004.

Yetkin, Çetin. *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika*. Ankara: Ümit Yayıncılık. 1995.

Yılmaz, Murat. “Darbeler ve İslamcılık”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık*, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil. 630-639. İstanbul: İletişim Yayınları. 2004.

Yücekök, Ahmet. *100 Soruda Din ve Siyaset*. İstanbul: Gerçek Yayınevi. 1983.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. çev. Yasemin Saner Gönen. İstanbul: İletişim Yayınları. 2000.